

BARBARA PIASNA

JANUSZ PIASNY

DOCHODY I KONSUMPCJA W GOSPODARSTWACH
CHŁOPSKICH NA ZIEMI LUBUSKIEJ

I. Cel, zakres i metoda opracowania

W ostatnich latach przeprowadzono szereg interesujących badań nad kształtowaniem się dochodów i konsumpcji wśród ludności miejskiej i wiejskiej. Zdecydowana jednak większość badań, a z kolei powstałych na ich podstawie opracowań, dotyczyła dochodów i konsumpcji w mieście. Nieliczni tylko autorzy zajęli się — jak dotąd — problemami dochodów i spożycia wśród różnych grup ludności wiejskiej. Szczególnie nie doczekały się szerszych opracowań problemy dochodów i konsumpcji wśród ludności zamieszkałej na obszarze ziem Polski Zachodniej¹.

Ostatnio ukazało się szereg publikacji o Ziemiach Zachodnich, a także o poszczególnych województwach wchodzących w skład tych ziem, ale w nich bardzo mało, albo w ogóle nie omawia się kwestii poziomu i struktury dochodów, szczególnie dotyczy to województwa zielonogórskiego². Tymczasem poznanie zmian poziomu i struktury dochodów oraz konsumpcji pozwala sądzić o kształtowaniu się stopy życiowej ludności. Wyniki badań dotyczące dochodów w skali ogólnokrajowej są niezbędne dla określonych celów poznawczych i dostatecznie orientują w zakresie zjawisk i tendencji ogólnych, ale nie ujawniają jednak szeregu regionalnych odmienności w poziomie i strukturze wytwarzanych dochodów ludności chłopskiej. Znajomość tych odmienności, albo stwierdzenie ich braku, jest istotne zarówno dla praktyki planowania gospodarczego jak i dla lepszego zrozumienia danych ogólnokrajowych.

Poznanie poziomu i dynamiki rozwojowej dochodów ludności chłopskiej jest sprawą ważną, bowiem dochody decydują nie tylko o poziomie życia tej grupy ludności, ale także o rozmiarach procesów reprodukcji. Chłop będąc prywatnym właścicielem gospodarstwa sam decyduje o podziale wytworzonego dochodu na część konsumowaną i inwestowaną. Tymczasem tylko ta ostat-

1. Por.: J. DIETL, J. KRAMER, Z. KRASIŃSKI, J. PIASNY — *Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1945—1960 z zakresu badania popytu, analizy konsumpcji i programowania spożycia artykułów żywnościowych*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Poznań 1961, ss. 160.

2. Województwo to znalazło swoje specjalne opracowanie w książce napisanej przez różnych autorów pod redakcją prof. F. BARCIŃSKIEGO — *Województwo zielonogórskie. Monografia geograficzno-gospodarcza*, Wyd. Instytut Zachodni, Poznań 1961; Problematyki dochodów w niej, ani w innych drobniejszych opracowaniach nie rozpatruje się.

nia wpływa decydująco na rozszerzenie produkcji. Rozszerzenie produkcji rolniczej odbywa się przez zwiększanie wkładów inwestycyjnych względnie przez racjonalne powiększanie bieżących wkładów produkcyjnych. Obydwa zjawiska zwykle następują wtedy kiedy osiągnięte dochody pozwalają na zakup niezbędnych środków produkcji i istnieje zachęcająca chłopów sytuacja do rozszerzenia produkcji rolnej.

Znajomość poziomu i dynamiki dochodów uzyskiwanych przez chłopów jest również niezbędna dla prowadzenia odpowiedniej polityki ekonomicznej państwa względem wsi. Państwo socjalistyczne bowiem posiada w swoich rękach takie narzędzia tej polityki jak: ceny, podatki, kredyty, obowiązkowe dostawy itp. dzięki którym wpływa na kształtowanie się poziomu dochodów ludności chłopskiej. W pewnym stopniu państwo może także oddziaływać nimi na powstawanie określonych warunków gospodarowania, które z kolei mogą wpływać na odpowiedni podział dochodu na konsumpcję i akumulację.

Z tych względów w opracowaniu niniejszym będziemy starali się przedstawić poziom oraz strukturę dochodów konsumpcji ludności chłopskiej, w odniesieniu do gospodarstw indywidualnych, znajdujących się na obszarze okręgu rolniczego tzw. zachodniego granicznego. Okręg ten obejmuje swoim zasięgiem terytorialnym całe województwo zielonogórskie oraz powiaty: Dębno, Myślibórz i Choszczyno z województwa szczecińskiego oraz Wałcz i Złotów z województwa koszalińskiego³. Uzyskane wyniki badań z tego okręgu rolniczego nie są zatem w pełni adekwatne w stosunku do wyników opartych wyłącznie na gospodarstwach z województwa zielonogórskiego, które stanowią terytorialne granice Ziemi Lubuskiej. Biorąc jednak pod uwagę, że odchylenie terytorialne okręgu i województwa jest niezbyt duże, a struktura powiatów z innych województw podobna powiatom z województwa zielonogórskiego, można zatem z pewnym uproszczeniem przyjąć, że prezentowane dane prawdziwie charakteryzować będą poziom oraz strukturę dochodów i konsumpcji w gospodarstwach chłopskich, położonych na obszarze Ziemi Lubuskiej. Ograniczenie rozważań tylko do ludności gospodarującej indywidualnie jest zawężeniem, ale jednocześnie trzeba podkreślić, że ta właśnie grupa ludności jest najliczniejsza w województwie zielonogórskim. W liczbach absolutnych wynosiła ona w 1960 r. — 215 tys. osób to znaczy, że stanowiła 54% całej lud-

3. Podział Polski na okręgi rolnicze dokonany został w Instytucie Ekonomiki Rolnej przez F. DZIEDZICĄ. Cały obszar Polski podzielono na 11 okręgów, biorąc za podstawę podziału warunki fizjograficzno-rolnicze oraz uwzględniając kształtowanie się czynników historyczno-ekonomicznych w poszczególnych częściach kraju. Okręgi rolnicze stały się od roku 1955/56 podstawą grupowania wyników rachunkowości rolnej. Okręg zachodni graniczny pod względem przyrodniczym podobny jest do Wielkopolski. Cechuje się długim okresem wegetacyjnym oraz silniejszymi wpływami klimatu oceanicznego. Poza tym okręg ten wyróżnia się dużą ilością państwowych gospodarstw rolnych i leśnych. W województwie zielonogórskim PGR-y zajmują około 25%, a państwowe gospodarstwa leśne 45% ogólnej powierzchni. Okręg ten cechuje się także bardzo poważnymi zniszczeniami w okresie II wojny światowej i zupełnie nowym osadnictwem. Województwo zielonogórskie posiada najniższy na Ziemiach Zachodnich odsetek ludności miejscowej (2,8%), a najwyższy ludności repatriowanej (43,9%). Według danych Spisu Powszechnego z 1950 r. w zasiedlaniu tego obszaru najważniejszą rolę odegrały dwie grupy ludności: repatrianci — 43,9% (w tym ponad 40% ze Związku Radzieckiego) i osadnicy z poznańskiego — 21,3%. Razem te dwie grupy stanowią około 2/3 ludności województwa. Z powyższego wynika, że woj. zielonogórskie posiada wśród Ziemi Zachodnich ludność najbardziej jednolitą pod względem pochodzenia. Jej trzonem są osadnicy z Wielkopolski i repatrianci z terenów ZSRR. (Por.: *Województwo zielonogórskie*, cyt. wyd., s. 227 i 231).

ności wiejskiej, a 77% ludności zatrudnionej w rolnictwie w województwie zielonogórskim⁴.

Obliczenia zawarte w opracowaniu oparto na wynikach rachunkowości rolnej, prowadzonej pod kierunkiem Instytutu Ekonomiki Rolnej. Badania bowiem rachunkowości rolnej gospodarstw chłopskich pełnią, w pewnym zakresie, rolę badań budżetów rodzinnych w mieście. Badania te jednak mają znacznie szerszy zakres, bo dostarczają informacji zarówno o warunkach produkcji, jak i o warunkach bytowych ludności chłopskiej. Badania te opierają się na niezmiernie szczegółowej rachunkowości, prowadzonej przez wybrane gospodarstwa przynajmniej na przestrzeni 1 roku. Gospodarstwa te są stale instruowane i kontrolowane przez specjalnych instruktorów, którzy dbają o pełną poprawność i wiarygodność zapisów w prowadzonych książkach rachunkowych. W książkach tych wyszczególnia się wszystkie przychody i rozchody zarówno w gotówce jak i w naturze, nie wyłączając spożycia produktów z własnego gospodarstwa, a także nabywanych artykułów żywnościowych i nieżywnościowych poprzez rynek.

Po zakończeniu każdego roku gospodarczego (I.VII.) gospodarze prowadzący rachunkowość przekazują swoje książki, po uzupełnieniu i uzgodnieniu poszczególnych pozycji, do rejonowych ośrodków, gdzie sporządza się tzw. bilanse i zamknięcia tabelaryczne, każdej książki oddzielnie. Przygotowane materiały rachunkowości w formie tzw. bilansów i zamknięć rachunkowych, ośrodki rejonowe przesyłają do pracowni rachunkowości rolnej Instytutu. Tam na podstawie sprawdzonych i zakwalifikowanych do dalszych przeliczeń materiałów rachunkowości sporządza się syntezę, których zadaniem jest zobrazowanie całokształtu ekonomiki gospodarstw chłopskich⁵.

Następnie Instytut opracowuje syntezę zbiorcze całej reprezentacji w przekroju tematycznym, grupowym i rejonowym. W zasadzie syntezę stanowią główny materiał informacyjny o wynikach badań. Korzystanie bowiem z indywidualnych zamknięć rachunkowych jest bardzo pracochłonne, wymaga bowiem wyszukiwania w każdym poszczególnym zamknięciu interesujących liczb i następnie dopiero ich opracowania.

Materiały z zamknięć rachunkowych dostarczają danych do syntez z zakresu dochodowości gospodarstwa, wydatków pieniężnych, kosztów produkcji, towarowości, akumulacji i konsumpcji, dając w ten sposób obraz poziomu ekonomicznego gospodarstw wiejskich.

Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw chłopskich do 1950 r. opracowywane były w podziale terytorialnym wg województw, a od 1951/52 do 1954/55 r. w ujęciu na rejony i podrejony społeczno-gospodarcze⁶. Przy grupowaniu materiałów na rejony społeczno-gospodarcze całe województwo zielonogórskie wchodziło w skład rejonu południowo-zachodniego łącznie z całym obszarem województwa wrocławskiego. Z tych względów brak jest do

4. Obliczenia te oparto na danych zawartych w *Roczniku Statystycznym 1964*, GUS Warszawa 1964, s. 31, 34 i 38.

5. Patrz: Instytut Ekonomiki Rolnej — *Ekonomika indywidualnych gospodarstw prowadzących rachunkowość w 1951/52*. Wyd. IER 1956 r. oraz E. GORZELAK, Z. KOZŁOWSKI — *Metodyka opracowań syntetycznych ekonomiki indywidualnych gospodarstw chłopskich*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1955, nr 4.

6. Szczegółowe uzasadnienie podziału Polski na rejony oraz metoda jego przeprowadzenia zostały podane w pracach: J. TEPICHTA — *O teoretycznym i praktycznym znaczeniu podziału Polski na rejony społeczno-ekonomiczne struktury rolnictwa*; oraz w pracach B. GAŁĘSKIEGO i A. SZEMBERG — *Spoleczno-ekonomiczne rejony rolnictwa w Polsce*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1953, nr 3—4.

1955/56 r. wyników badań poziomu dochodów i konsumpcji, które mogłyby scharakteryzować poziom i strukturę ich tylko w odniesieniu do województwa zielonogórskiego. Dlatego analiza zawarta w pracy odnosi się tylko do lat 1955/56 — 1962/63, w których to wyniki badań grupowano jednolicie według okręgów rolniczych.

Jeśli idzie o liczbę gospodarstw objętych badaniami rachunkowości rolnej, to w skali całego kraju wahała się ona prawie zawsze od 1200 do ponad 1300⁷, natomiast w odniesieniu do województwa zielonogórskiego liczba ta najczęściej wynosiła ponad 70 gospodarstw. W ostatnich dwóch latach okresu badanego wynosiła ona 85 i 91 gospodarstw rolnych. Informuje o tym tabela 1.

Z zestawienia wynika, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolniczą w Zielonogórskim były zawsze większe obszarowo (7,5 — 9 ha) od gospodarstw badanych w innych okręgach kraju (średnia wielkość gospodarstw badanych w Polsce wahała się od 6,1 — 6,37 ha). Poza tym odznaczały się one trochę

TABELA 1

DANE O GOSPODARSTWACH PROWADZĄCYCH RACHUNKOWOŚĆ ROLNĄ

Lata	Polska				Województwo zielonogórskie			
	Ilość gospod. prow. rachunkowości	Średnia wielkość gospodarstwa w ha	Przeciętna ilość *) członków rodz. w gospodarstwie		Ilość gospod. prow. rachunkowości	Średnia wielkość gospodarstwa w ha	Przeciętna ilość *) członków rodz. w gospodarstwie	
			ogółem	w tym od 14 lat			ogółem	w tym od 14 lat
1955/56	1384	6,16	4,43	3,19	86	9,02	5,3	3,5
1956/57	1100	6,15	4,46	3,22	58	7,80	5,34	3,51
1957/58	1192	6,20	4,35	3,07	53	8,22	4,42	2,98
1958/59	1016	6,27	4,44	3,14	36	9,03	4,80	3,14
1959/60	1199	6,20	4,36	3,11	72	8,00	4,81	3,17
1960/61	1232	6,34	4,40	3,07	79	7,54	5,01	3,23
1961/62	1314	6,37	4,39	3,15	85	7,72	4,84	3,38
1962/63	1342	6,36	4,34	3,17	91	7,52	4,73	3,64

UWAGA: *) Członkowie rodziny, utrzymujący się z gospodarstwa łącznie z częściowo przebywającymi poza gospodarstwem i niestale stołującymi się w gospodarstwie, np. młodzież szkolna.

ŹRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata gospodarcze: 1955/56, s. 9 i 21; 1956/57, s. 10 i 29; 1957/58, s. 9 i 28; 1958/58, s. 12 i 50; 1959/60, s. 12 i 54; 1960/61, s. 12—13 i 52; 1961/62, s. 16—17 i 57 oraz 1962/63, s. 17—18 i 59.

7. W niektórych krajach przypisuje się większą wagę do badań rachunkowości rolnej i prowadzi się ją w znacznie szerszym zakresie niż w Polsce, np. w Danii rachunkowość rolną prowadzi 12,3 tys. (tj. 7,4% ogółu gospodarstw ponad 5 ha), w Holandii 6,4 tys. (4,6% ogółu gospodarstw ponad 5 ha), w Niemieckiej Republice Federalnej — 35 tys., w Wielkiej Brytanii — 3,7 tys. oraz we Francji 6,5 tys. gospodarstw rolnych. Por.: P. DĄBROWSKI — *Organizacje zawodowe rolników, rachunkowość gospodarstw i statystyka rolnicza we Francji*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej 1960, nr 3.

większą liczbą członków rodziny, przypadających na 1 gospodarstwo (w 1960/61 r. 5,0 osób) w stosunku do średniej z gospodarstw badanych w całej Polsce (średnio 4,4 osoby). Natomiast odsetek osób ponad 14 lat w gospodarstwach chłopskich w Zielonogórskim był do 1959/60 r. bardzo zbliżony do średnich w skali całego kraju. W ostatnich latach ten odsetek w Zielonogórskim jest większy. To zjawisko jest wynikiem większego przyrostu naturalnego, szczególnie charakterystycznego dla Ziemi Zachodnich w minionym okresie czasu. W prezentowanym materiale wyraża się to większą liczbą członków rodzin poniżej 14 roku życia.

Trzeba jednocześnie zaznaczyć, że poszczególne grupy wielkości gospodarstw, wchodzące do zbiorowości badanej przez IER są prezentowane nierównomiernie w stosunku do ich liczby rzeczywistej w skali omawianego okręgu. Struktura wielkości obszarowej gospodarstw badanych odznacza się znacznie mniejszą liczbą gospodarstw do 3 ha, a większym udziałem gospodarstw średnich i dużych. Z tego względu wyniki badań od 1955/56 r. zaczęto w IER obliczać w średnich arytmetycznych ważonych, gdzie wagami były rzeczywiste liczby i struktura gospodarstw w okręgu. Takie obliczanie wyników w pewnym stopniu zbliżyło wyniki rachunkowości do całej zbiorowości gospodarstw chłopskich.

Z drugiej jednak strony trzeba pamiętać, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość, posiadają lepsze niż ogół gospodarstw wyniki gospodarcze, o czym świadczą między innymi wyższe plony zbóż, ziemniaków i buraków, większa przeciętna ilość pogłowia bydła i trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych itp. Dokładne zweryfikowanie jednak tego czynnika i zmierzenie jego wpływu na dochody jest uciążliwe. Według oceny Instytutu Ekonomiki Rolnej gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną miały w przeszłości przeciętnie w skali kraju produkcję globalną przypadającą na 1 ha użytków rolnych w wyrażeniu wartościowym wyższą o ca 30% od produkcji obliczonej przez GUS dla całej zbiorowości chłopskiej⁸. Nieco mniejsze pod tym względem różnice występowały w woj. zielonogórskim, o czym informuje tabela 2.

Jeżeli na przykład wyrazić tę wyższość w liczbach względnych w stosunku do wyników obliczanych przez GUS, przyjętych jako 100, a odnoszących się do całej zbiorowości gospodarstw chłopskich na Ziemi Lubuskiej, to dla 1960/1961 r. uzyskujemy następujące wskaźniki: plony zbóż z 1 ha upraw — 104, plony ziemniaków — 118, plony buraków cukrowych — 121, ilość sztuk bydła na 100 ha użytków rolnych — 133, ilość sztuk krów — 120, mleczność krów od 1 sztuki — 116, ilość sztuk trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych — 128. Wyrażając ogólnie tę wyższość gospodarowania syntetycznym wskaźnikiem wartości produkcji globalnej na 1 ha użytków rolnych należy stwierdzić, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną miały w 1960/61 r. produkcję globalną wyższą o 23% od produkcji obliczonej przez GUS na podstawie całej zbiorowości chłopskiej.

8. Por. Instytut Ekonomiki Rolnej — *Wyniki rachunkowości rolniej gospodarstw indywidualnych 1961/62*, Warszawa 1963, s. 18—21.

TABELA 2

**PORÓWNANIE WSKAŹNIKÓW PRODUKCYJNOŚCI
GOSPODARSTW PROWADZĄCYCH RACHUNKOWOŚĆ DLA IER
I GOSPODARSTW INDYWIDUALNYCH W OGÓLE WEDŁUG DANYCH GUS
W WOJEWÓDZWIE ZIELONOGÓRSKIM**

Wyszczególnienie	1961			1963		
	Wyniki oblicz. przez GUS	Dane uzy- skane przez IER	Dane IER w stosunku do wyników GUS	Wyniki oblicz. przez GUS	Dane uzy- skane przez IER	Dane IER w stosunku do wyników GUS
Plony zbóż (cztery z ha upraw w q	17,4	18,1	104,0	17,3	17,0	98,3
Plony ziemniaków z ha upraw w q	138,0	154,0	117,7	160,0	150,0	93,8
Plony buraków cukrowych z ha upraw w q	268,0	315,0	120,8	284,0	275,0	96,8
Ilość sztuk bydła na 100 ha użytków rolnych	45,7	61,0	133,5	51,3	62,0	120,8
Ilość sztuk krów na 100 ha użytków rolnych	27,9	33,5	120,1	30,8	35,0	113,0
Mleczność krów na 1 szt. w litrach	2274,0	2640,0	116,1	2159,0	2514,0	116,4
Ilość sztuk trzody chlewnej na 100 ha użytków rolnych	73,3	90,0	122,8	66,0	68,0	103,0
Wartość produkcji globalnej na 1 ha użytków rolnych w zł	10.424,0	12.830,0	123,1	10.840,0	11.960,0	110,3

ŹRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata: 1960/61 — s. 49, 55 i 63; 1962/63 — s. 6, 62 i 70; Rocznik Statystyczny 1962, s. 187, 191, 194; Rocznik Statystyczny 1963, s. 205 oraz Rocznik Statystyczny 1964, s. 210, 217, 221, 224. Przeliczenia własne.

W poprzednich latach, omawianych w opracowaniu rozpiętości te były większe od przedstawionych wyżej. Ostatnio jednak dostrzega się tendencję wyraźnego zmniejszania się rozpiętości pomiędzy danymi GUS a gospodarstwami prowadzącymi rachunkowość rolną (patrz tabela 2). Zatarły się różnice pod tym względem w zakresie zbóż i ziemniaków. W 1962/63 r. nawet plony zbóż, ziemniaków i buraków ogółu gospodarstw były nieco wyższe od plonów uzyskanych w gospodarstwach IER⁹. Gospodarstwa rachunkowiczów utrzymały przewagę w inwentarzu i w rezultacie produkcję globalną miały o 10% wyższą na 1 ha użytków rolnych. Mimo tej zarysowującej się tendencji trzeba ciągle jednak pamiętać, że wyniki uzyskane z rachunkowości rolnej w badanym okresie odnosiły się zawsze do zamożniejszych grup gospodarstw i chcąc uzyskać

9. Według opinii Instytutu Ekonomiki Rolnej wyrównanie się poziomów pod tym względem w pewnej mierze wynikało także z tego, że ocena plonów zbóż i ziemniaków przez gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną była mniej optymistyczna niż według Państwowej Inspekcji Plonów, co w decydującym stopniu wpłynęło na zmniejszenie rozpiętości między danymi IER i GUS. Por.: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1962/63*, IER Warszawa 1964, s. 25.

wyniki przeciętne dla całej zbiorowości gospodarstw na terenie Zielonogórskiego należałoby przeprowadzić pewne korekty, mające na celu ustalenie stopnia odchylenia.

Dość powszechnie uważa się, że aby uzyskać przeciętne dochody i spożycie, odnoszące się do całej ludności chłopskiej, należy, biorąc za podstawę dane rachunkowości, zmniejszyć o około 10—15% dochody a w rezultacie zwiększyć spożycie artykułów o tańszej kalorii, takich jak: przetwory zbożowe (o 10%), ziemniaki (o 15%), rośliny strączkowe (o 20%) oraz zmniejszyć konsumpcję artykułów o droższej kalorii, szczególnie mięsa i słoniny (około 17%), jaj (około 15%), masła (około 24%), mleka wraz z przetworami (około 13%) i cukru (około 12%)¹⁰.

II. Metody obliczania dochodów ludności rolniczej

Dochody ludności chłopskiej można obliczać z grubsza biorąc dwoma metodami: od strony tworzenia i od strony podziału¹¹. Dla pojedynczych gospodarstw rolnych wygodniejsze jest użycie metody od strony tworzenia. Tę metodę stosuje Instytut Ekonomiki Rolnej w odniesieniu do gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną. Dla całej zaś gospodarki indywidualnej stosuje się obliczenie metodą podziału. Szczególnie ma to zastosowanie w planowaniu i sprawozdawczości. Obliczenie tą metodą opiera się na szacunkach przeprowadzanych na podstawie danych dostarczonych przez spisy rolne GUS, sprawozdawczość instytucji handlowych, sprawozdawczość bankową oraz cząstkowe badania naukowe.

W opracowaniu niniejszym przedstawiamy jedynie w dużym skrócie metodę obliczania dochodów ludności chłopskiej, stosowaną w ramach rachunkowości rolnej, ponieważ ta jest podstawą wszystkich naszych prezentowanych wyników.

W ramach tej metody kalkulację wytworzonego dochodu oraz jego rozdysponowanie oblicza się w formie pewnego rodzaju zamkniętego bilansu. Podstawą, punktem wyjścia całej kalkulacji jest produkcja globalna i produkcja czysta gospodarstwa chłopskiego. Dochody bowiem ludności chłopskiej — jeśli nie bierze się pod uwagę dochodów płynących spoza rolnictwa — stanowią tę część produkcji czystej rolnictwa, która po przekazaniu części na rzecz społeczeństwa, w postaci świadczeń do budżetu państwa, pozostaje w dyspozycji ludności jako tzw. dochód rolniczy, uwzględniając zaś także dochody ludności chłopskiej, pochodzące spoza rolnictwa, uzyskujemy następujący schemat wytwarzania dochodów w gospodarstwach chłopskich¹²:

1. produkcja globalna gospodarstwa — nakłady materiałowo-pieniężne =
= produkcja czysta,
2. produkcja czysta + dochody spoza gospodarstwa = dochód ogólny gospodarstwa,

10. Por.: M. CZERNIEWSKA, *Budżety domowe rodzin chłopskich*, PWE, Warszawa 1963, s. 166—167 i 235 oraz tegoż autora, *Spożycie w gospodarstwach chłopskich*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1958, nr 3 (dodatek), s. 33.

11. Por.: E. GORZELAK, *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, PWN Warszawa 1963, s. 40.

12. Por.: M. CZERNIEWSKA, *Dochody gospodarstw chłopskich w latach 1952/53 — 1957/58*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1959, nr 5 (dodatek) oraz *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1962/63*, Wyd. Instytut Ekonomiki Rolnej, Warszawa 1964, s. 6 i dalsze.

3. produkcja czysta — świadczenia (podatki, obowiązkowe dostawy, ubezpieczenia, czynsze dzierżawne i procenty, opłata pracowników najemnych) = = dochód rolniczy,
4. dochód rolniczy + dochód spoza gospodarstwa = dochód osobisty,
5. dochód osobisty — spożycie — spłaty, dary i wiana = różnica stanu majątkowego (akumulacja).

Produkcję globalną gospodarstwa oblicza się sumując wartość całej produkcji rolniczej, roślinnej i zwierzęcej łącznie z nakładami z własnego gospodarstwa (pasze i nasiona) zużytymi na uzyskanie tej produkcji. Do produkcji globalnej gospodarstwa zalicza się także wartość produkcji nierolniczej uzyskanej z lasów, torfów, żwiru itp. Obliczanie wartości produkcji globalnej oraz nakładów odbywa się poprzez wyliczenie wartości każdego artykułu rolnego według przyjętych różnych cen. To znaczy, że wartość produkcji poszczególnych artykułów oblicza się nie w wyniku pomnożenia jednolitej ceny przez całą produkcję, lecz jest ona wynikiem składowych części rozdysponowania produkcji według różnych cen. Dla części towarowej wylicza się wartość według cen sprzedaży, tzn. przyjmuje się ceny kontraktacji, skupu ponadobowiązkowego lub sprzedaży wolnorynkowej. Dla części naturalnej (spożycie, spasanie, siew oraz zapasy na początku i końcu roku) przyjmuje się ceny zużycia wewnętrznego, ustalane co roku przez Instytut Ekonomiki Rolnej dla obliczenia — kalkulowania wytworzonego dochodu. Również wartość artykułów dostarczanych na obowiązkowe dostawy jest obliczana według cen zużycia wewnętrznego.

Przy ustalaniu katalogu cen, które służą do obliczenia zużycia wewnętrznego, dla artykułów będących przedmiotem dostaw, IER opiera się na następujących zasadach: dla trzody chlewnej przyjmowane są ceny kontraktacji, dla mleka przyjmowane są ceny płacone przez mleczarnie, dla zbóż przyjmuje się ceny wolnorynkowe, obniżone o koszty transportu (ponieważ produkt spożywany był na miejscu) oraz skorygowane przez relację cen w stosunku do żywca trzody chlewnej, dla ziemniaków przyjmuje się ceny wynikające z relacji z żywcem trzody. W konsekwencji ceny zbóż i ziemniaków są bliskie cen skupu ponadobowiązkowego.

Dla artykułów, które nie były przedmiotem dostaw przyjmuje się:

1. ceny kontraktacji — jeżeli podstawowa ich masa była kontraktowana,
2. ceny wolnego skupu — jeżeli podstawowa ich masa była skupywana przez państwo na wolnym rynku (skup ponadobowiązkowy),
3. ceny według relacji z podobnymi artykułami, jeżeli artykuły te nie były przedmiotem obrotu rynkowego, np. buraki pastewne według relacji z ziemniakami,
4. ceny przetworów (mąka, kasza, śruta, otręby, mięso) oblicza się wychodząc z ceny artykułu podstawowego (np. ziarno, żywiec) z doliczeniem kosztów przetwórstwa (przemiał, odpadki przy uboju).

Ceny przyjęte do obliczania wartości produktów zużytych wewnątrz gospodarstwa miały decydujący wpływ na kształtowanie się dochodu z gospodarstwa, gdyż wartość obrotu wewnętrznego wynosiła średnio w okresie badanym około 70% produkcji globalnej. Ceny zużycia wewnętrznego szacowane przez IER były zbliżone do cen płaconych przez państwo w skupie ponadobowiązkowym. Korzystanie przez Instytut ze swoich ustalanych cen, a nie opieranie się na cenach państwowych wynika z tego, że średnie ceny państwowe są wyliczane na końcu roku po całkowitym dokonaniu skupu, a IER natomiast

musi obliczeń dokonać w środku roku (bowiem posługuje się rokiem gospodarczym), kiedy jeszcze nie wiadomo jakie będą średnie ceny skupu ponadobowiązkowego¹³.

Odejmując od produkcji globalnej nakłady materiałowo-pieniężne¹⁴ na: produkcję roślinną i zwierzęcą, naprawy i konserwacje, amortyzację środków trwałych (bez inwentarza żywego), materiały pomocnicze (opał i światło, prąd elektryczny i inne materiały pędne) oraz ogólne koszty prowadzenia gospodarstwa (przemiał, wypożyczanie koni, maszyn itp.) uzyskuje się produkcję czystą danego gospodarstwa.

Produkcja czysta ulega podziałowi na cztery części według przeznaczenia: dla budżetu państwa (podatki, obowiązkowe dostawy¹⁵ i ubezpieczenia), dla różnych właścicieli środków produkcji jako zapłatę za wypożyczenie narzędzi, maszyn i innych środków trwałych, dla pracowników najemnych, tworzących wspólnie z gospodarującą rodziną nową wartość oraz dochód rolniczy. W ten sposób dochód rolniczy stanowi wynagrodzenie za pracę gospodarującej rodziny.

Uzyskany dochód rolniczy łącznie z dochodem spoza gospodarstwa stanowi tzw. dochód osobisty, pozostający do ostatecznej dyspozycji rodziny chłopskiej.

Dochody spoza gospodarstwa mają bardzo różny charakter ekonomiczny. Mogą to być dochody z pracy najemnej w sektorze państwowym w mieście i na wsi, czy też mogą pochodzić z furmaństwa, względnie prowadzenia warsztatu rzemieślniczego itp. Z tymi dochodami mamy do czynienia szczególnie wtedy, gdy rozpatruje się tzw. grupę chłopów-robotników. Dochody spoza gospodarstwa mogą także pochodzić z budżetu państwa, głównie wtedy gdy są zwrotem w razie wypadku losowego (pożar, gradobicie, upadek zwierzęcia itp.) składek ubezpieczeniowych, wniesionych w poprzednich latach. Do dochodów spoza gospodarstwa zalicza się także różnego rodzaju premie i nagrody pochodzące z budżetu państwa.

Dochód osobisty w zasadzie dzieli się na dwie części: spożycie i akumulację. Często jednak dzieli się on na trzy części, gdyż obok dwóch podstawowych form podziału w grę wchodzi jeszcze spłaty rodzinne, dary i wiana. Związek tej ostatniej grupy z dochodem osobistym może być jednak różny. Zdarza się bowiem, że dane gospodarstwo nie udziela darów, wian, ani spłat, samo na-

13. Bardzo szczegółowe omówienie techniki obliczania poszczególnych elementów wytwarzanych i dzielonych dochodów znajdujemy w pracy M. CZERNIEWSKIEJ — *Dochody gospodarstw chłopskich w 1960/61*, IER Warszawa 1962, zeszyt 42, s. 24—28 i nast.

14. Do nakładów materialnych nie wlicza się pracy żywej pracowników najemnych i członków rodziny. Nie wlicza się również podatków, obciążeń z tytułu obowiązkowych dostaw i ubezpieczeń oraz pożyczek i procentów.

15. Obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw obliczane są w Instytucie Ekonomiki Rolnej jako różnica między wartością tych dostaw wyliczonych według cen zużycia wewnętrznego, a wartością zrealizowaną według cen płaconych przez państwo za dostawy obowiązkowe. Różnica pomiędzy gotówką otrzymaną za dostawy obowiązkowe wg cen państwowych, a wartością tych dostaw oszacowaną przez IER, w oparciu o tzw. ceny zużycia wewnętrznego, jest odprowadzana w podziale wytworzonego dochodu na konto obciążeń z tytułu obowiązkowych dostaw. Podstawą cen zużycia wewnętrznego dla zbóż i ziemniaków są ceny zbliżone do wolnorynkowego skupu państwowego, a dla trzody i bydła przyjęto ceny płacone przy kontraktacji.

Por.: Z. KOZŁOWSKI, *Próba szacunku świadczeń chłopskich w formie obowiązkowych dostaw produktów rolnych*, *Ekonomista* 1958, nr 3; oraz — *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1961/62*, IER Warszawa 1963, s. 9—14. Ustalane przez IER ceny zużycia wewnętrznego były niejednokrotnie już dyskutowane i publikowane w wydawnictwie Zagadnienia Ekonomiki Rolnej w artykułach Z. KOZŁOWSKIEGO, E. GORZELAKA oraz w opracowaniach M. CZERNIEWSKIEJ.

tomiast przyjmuje tego rodzaju darowizny od innych. W takim przypadku osłabione dochody rodziny chłopskiej mogą nawet przewyższać dochody osobiste. Zdarza się także nieraz, że gospodarująca rodzina powiększa swój dochód osobisty o zużyte, a nie odtworzone składniki substancji majątkowej. W takich przypadkach wartość majątku trwałego, bądź zapasów zmniejsza się, a zwiększa się często przyrost długów i zobowiązań pieniężnych. W takich gospodarstwach nie ma akumulacji, występuje reprodukcja zwięziona, a konsumpcja powiększa się kosztem ubytku wartości substancji majątkowych.

Oceniając dochody uzyskane wyżej opisaną metodą należy zaznaczyć, że odnoszą się one do gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną i nie należy ich mechanicznie odnosić jako średnich w stosunku do wszystkich gospodarstw. Wynika to z faktu, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość są na wyższym poziomie gospodarowania i produktywność ich jest znacznie wyższa od gospodarstw przeciętnych na Ziemi Lubuskiej. Taka sytuacja występuje zresztą nie tylko w tym rejonie, ale także w skali całego kraju. Wypływa to głównie z tego, że do prowadzenia żmudnych, systematycznych, codziennych zapisów można namówić tylko gospodarzy światlejszych, zainteresowanych wynikami swego gospodarstwa i rozumiejących korzyści bezpośrednio płynące dla gospodarstwa z prowadzenia rachunkowości.

Ponadto trzeba zaznaczyć, że nie można bezpośrednio porównywać dochodów osobistych rodzin chłopskich z dochodami rodzin robotniczych czy inteligencji pracującej. Porównywalność tych dochodów istnieje dopiero po wprowadzeniu pewnych uzupełnień. Wynika to z tego, że cały dochód wytworzony przez rodzinę chłopską jest wynikiem dochodów z rolnictwa i dochodu spoza gospodarstwa. Ten łączny dochód dzieli się na fundusz spożycia i fundusz akumulacji. Fundusz spożycia stanowi budżet gospodarstwa domowego rodziny chłopskiej. Funduszu spożycia w gospodarstwach chłopskich nie można jednak całkowicie utożsamiać z budżetem rodziny robotniczej, bowiem powiązania z warsztatem produkcji rolnej uzależniają go od warunków i wyników tej produkcji. Należy dodać jeszcze, że w budżecie tym nie uwzględnia się opłaty za mieszkania, które według dotychczasowej praktyki rozliczania obciąża warsztaty rolne. W przyszłości jednak, przy porównywaniach trzeba będzie ten czynnik również uwzględnić.

Poza tym niemożliwe jest dokładne rozeznanie, czy akumulowana gotówka przez chłopów będzie przeznaczona na rozszerzenie bądź utrzymanie produkcji, czy też na konsumpcję, natomiast w przypadku rodzin robotniczych i inteligencji zawsze na konsumpcję. Poziom zatem funduszu spożycia rodziny chłopskiej jest ściśle związany z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego, jest on więc elastyczniejszy niż budżet rodziny robotniczej, który jest zależny od jednego czynnika, a mianowicie od zarobków robotnika i skierowany jest na jeden cel, na konsumpcję.

Porównywalność jest możliwa dopiero wówczas, gdy wniesie się pewną poprawkę, wynikającą z różnic wyceny wartości spożycia naturalnego, to znaczy spożycia artykułów pochodzących z produkcji własnego gospodarstwa rolnego. W głównej mierze są to różnorodne artykuły żywnościowe, a także wełna, skóry itp. Wartość tego spożycia naturalnego w IER wycenia się według cen zużycia wewnętrznego, ustalanych co roku dla gospodarstw prowadzących rachunkowość. Ceny te są barzo zbliżone do cen państwowego skupu ponadobowiązkowego, a zatem znacznie niższe od cen detalicznych, według których oblicza się spożycie rodzin robotniczych i inteligencji pracującej. Róż-

nice między cenami zużycia wewnętrznego, a cenami detalicznymi wynoszą średnio 40%. Oznacza to, że wartość spożycia naturalnego wśród rodzin chłopskich, obliczona w cenach ustalonych przez IER winna być zwiększona o 40%, jeśli chcemy ją wyrazić w cenach detalicznych. W związku z tym i ogólny fundusz spożycia rodzin chłopskich należałoby wówczas podnieść, uwzględniając tę poprawkę. W województwie zielonogórskim wówczas należałoby np. w 1962/63 r. podnieść fundusz spożycia o 1350 zł, to jest z 8600 zł do 9950 zł, czyli o około 18% na osobę rocznie. Po uwzględnieniu dopiero tych poprawek można uzyskać pełną porównywalność wyników dochodów i konsumpcji rodzin chłopskich z dochodami i konsumpcją ludności miejskiej.

III. Poziom i struktura dochodów w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej

1. Czynniki kształtujące poziom i strukturę dochodów

Poziom dochodów nominalnych ludności rolniczej, gospodarującej indywidualnie, zależy od wielu czynników. W pierwszym rzędzie kształtuje się on w zależności od wytworzonej w danym roku produkcji i cen zbywanych artykułów rolnych oraz cen nabywanych środków, niezbędnych do wytworzenia produkcji. W poważnej mierze zależy on również od wysokości różnego rodzaju obciążeń przekazywanych przez gospodarstwa chłopskie na rzecz państwa. Dalszym czynnikiem oddziaływującym na wielkość dochodów nominalnych są dochody uzyskiwane spoza gospodarstwa, które w warunkach polskich odgrywają coraz to większą rolę. I wreszcie istotną rolę spełniają również w ostatecznym ukształtowaniu się dochodów nominalnych nakłady materialno-pieniężne, ponoszone przez gospodarstwa na wytworzenie produkcji globalnej¹⁶.

Wszystkie te czynniki w określony sposób oddziałują na ostateczny poziom dochodów nominalnych ludności chłopskiej. Zmiany w ich poziomie różnie wpływają na poziom dochodów. Wzrost produkcji, cen zbywanych artykułów rolnych oraz dochodów spoza gospodarstwa zawsze przyczyniają się do powiększenia dochodów nominalnych, a ich spadek prowadzi do zmniejszenia dochodów. Natomiast zmniejszenie obciążeń i nakładów materialno-pieniężnych (przy danej produkcji) wpływają na zwiększenie dochodów, a ich wzrost przyczynia się do ich spadku. Oczywiście, że w praktyce zachodzić mogą tutaj różnorodne zmiany w tych czynnikach, jedne mogą rosnąć, inne znów spadać i dopiero wypadkowa tych wszystkich zmian daje nam ostateczny rezultat zmian w dochodach nominalnych rolników gospodarujących indywidualnie.

Zmiana większości siły oddziaływania tych czynników zależy od polityki gospodarczej państwa, która może oddziaływać w ten sposób zarówno na rozwój lub spadek produkcji rolniczej, jak i na ostateczną wielkość dochodów indywidualnych rolników. Państwo najczęściej oddziałuje poprzez odpowiednią politykę cen oraz politykę ustalania obciążeń, wywierając w ten sposób decydujący wpływ na ogólnoekonomiczne warunki, w jakich odbywa się rozwój sił wytwórczych w rolnictwie indywidualnym. Korzystny układ cen

16. Por.: H. CHOJNACKA, *Dochodowość i spożycie w gospodarstwach chłopskich*, w zbiorze: *Ekonomika rolnictwa i polityka rolna*, t. II, Warszawa 1963, s. 110 i n.

produktów rolnych w stosunku do cen artykułów przemysłowych, a przede wszystkim w stosunku do cen środków produkcji dla rolnictwa sprzyja dokonaniu inwestycji, wprowadzeniu nowych maszyn i urządzeń, unowocześnieniu metod wytwarzania, podnoszeniu kultury ogólnej i kwalifikacji zawodowych rolników. Wzrost opłacalności produkcji rolniczej zwiększa bowiem materialne zainteresowanie rolników i zwiększa wielkość inwestycji w produkcję rolnej.

Pobudzanie rozwoju produkcji rolnej poprzez wzrost niektórych cen artykułów rolnych może na pewien okres czasu przynieść rezultaty w postaci szybkiego przyrostu produkcji, zwłaszcza wtedy gdy wyrównuje się dysproporcje w istniejącym systemie cen¹⁷. Podwyższenie cen, a w konsekwencji przyrost dochodów ludności chłopskiej nie zawsze jednak prowadzi do wzrostu inwestycji zwiększających techniczne uzbrojenie pracy, prowadzących ostatecznie do wzrostu społecznej wydajności pracy¹⁸. Często przyrost dochodów przeznaczany jest w pierwszym rzędzie na budownictwo domów mieszkalnych, zakup środków spożycia pochodzenia przemysłowego, takich jak: motocykle, telewizory, meble, radia itp.

W dalszej konsekwencji wzrost cen produktów rolnych pociąga często wzrost cen środków produkcji dla rolnictwa, a także wzrost takich elementów kosztów, jak np. ziarno siewne, sadzeniaki, pasze itp. Dlatego można powiedzieć, że wpływanie na wzrost społecznej wydajności pracy poprzez wzrost cen artykułów rolnych jest w pewnym zakresie ograniczone i stąd państwo stosuje jeszcze szereg innych środków, które mają na celu zachęcenie rolników do zwiększania inwestycji. Środkami tymi są: odpowiednia polityka kredytowa i podatkowa, organizacja sprzedaży i użytkowania nowoczesnych maszyn i urządzeń itp.

W sumie jednak, w omawianym okresie występowała tendencja do szybkiego wzrostu cen artykułów zbywanych przez rolników niż nabywanych przez nich. W rezultacie wzrost dochodów nominalnych w pewnych stopniu był wynikiem szybszego wzrostu cen na artykuły rolne niż na przemysłowe. Podwyżki cen płaconych producentom rolnym były tak znaczne, że kompensowały z nadwyżką wyższe ceny niektórych środków produkcji dla rolnictwa, a mianowicie wyższe ceny niektórych środków produkcji dla rolnictwa, a mianowicie wyższe ceny nawozów sztucznych, maszyn rolniczych i materiałów budowlanych.

Państwo, regulując ceny różnych produktów rolnych, wpływało również w omawianym okresie na zmianę struktury produkcji rolniczej. Wzrost cen jednego lub kilku produktów, przy niezmiennych pozostałych cenach, powodował przesunięcia w strukturze produkcji. W rezultacie wzrosła produkcja zwierzęca, gdyż ceny stały się bardziej opłacalne.

Dokonane po 1956 r. przesunięcia w układzie relacji cen produktów hodowli trzody i bydła okazały się skutecznym środkiem oddziaływania na strukturę produkcji. O ile dla okresu poprzedniego zjawiskiem charakterystycznym była stagnacja w hodowli bydła, to w badanych latach nastąpiło przyspieszenie tempa wzrostu hodowli, zarówno w badanym rejonie, jak i w całej Pol-

17. M. CIEPIELEWSKA, *Rynek rolny w Polsce i jego regulowanie*, w zbiorze: *Ekonomika rolnictwa i polityka rolna t. I*, Warszawa 1962, s. 395 i nast.

18. Por.: A. BRZOZA, *Zagadnienie opłacalności produkcji rolniczej w gospodarce chłopskiej*, Dyskusji o cenach rolnych ciąg dalszy, Warszawa 1959.

sce¹⁹. To z kolei wpłynęło na wzrost dochodów nominalnych ludności chłopskiej.

Stabilizacja obciążeń finansowych indywidualnych gospodarstw oraz zmniejszenie wymiaru obowiązkowych dostaw przyczyniły się również, że nastąpił wzrost dochodów nominalnych na wsi w omawianym okresie.

2. Dochody nominalne w latach 1955/56—1962/63 w gospodarstwach chłopskich

W rezultacie oddziaływania wzrostu produkcji i cen, omówionych poprzednio, w okresie od 1955/56 — 1960/61 następował stały i systematyczny wzrost wartości produkcji globalnej na 1 gospodarstwo chłopskie. W ostatnich dwóch latach (1961/62 i 1962/63) nastąpił jednak spadek poziomu produkcji globalnej w stosunku do 1960/61 r. Obecny poziom jest nieco mniejszy niż wynosił on w 1959/60 r.

Wzrost wartości produkcji globalnej w poważnej mierze wywołany został wzrostem produkcji. Intensyfikacja produkcji rolnej w badanym okresie doprowadziła na Ziemi Lubuskiej do zmiany struktury wartościowej produkcji globalnej. W 1955/56 r. — 55% produkcji rolniczej stanowiła produkcja roślinna, a 45% tylko produkcja zwierzęca. W następnych latach zaś następuje systematyczny wzrost udziału produkcji zwierzęcej w całokształcie produkcji rolniczej, szczególnie na skutek dużego przyrostu produkcji żywca, mleka i jaj. W 1961/62 r. wartość produkcji zwierzęcej wzrosła do 52%, a wartość produkcji roślinnej spadła do 48%. Odwrócenie się proporcji w końcowych latach badanego okresu jest wynikiem dość dużego rozwoju hodowli bydła i tuczdy trzody chlewnej na Ziemi Lubuskiej.

Zwiększającej się produkcji rolniczej towarzyszyły rosnące z roku na rok nakłady materialne, niezbędne dla wytworzenia produkcji globalnej. Nakłady te wzrosły z 31,8 tys. w 1955/56 r. do 42,1 tys. zł w 1962/63 r. na 1 gospodarstwo rolne. Szczególnie wyraźny wzrost nakładów obserwuje się od 1957/58 r. Nie jest to jednak w pełni wzrost nakładów realnych wynikający ze zwiększenia ilości środków produkcji, ponieważ poważną rolę odegrały tu znaczne podwyżki cen nawozów sztucznych, materiałów budowlanych i części zamiennych, które miały miejsce w 1957 r. Również istotne znaczenie miało tutaj dokupno pasz treściwych od państwa, w związku z rozwojem pogłowia bydła i trzody chlewnej. To w konsekwencji prowadziło do tego, że zwiększone nakłady na produkcję powodowały, iż tempo przyrostu produkcji czystej było mniejsze niż produkcji globalnej, w rezultacie czego udział produkcji czystej w produkcji globalnej gospodarstw na Ziemi Lubuskiej zmalał w ciągu badanych lat o około 7%. O zarysowanych wyżej tendencjach informują tabele 3 i 4.

Wynika z nich także, że produkcja nierolnicza w gospodarstwach w Zielonogórskim nie odgrywała prawie żadnej roli w wytwarzaniu dochodu. Wynosiła ona w 1955/56 r. około 100 zł na 1 gospodarstwo i do 1962/63 r. nie uległa zwiększeniu. Oznacza to, że dochody z produkcji torfu, trzciny, wikliny i sprzedaży żwiru są, przeciętnie biorąc, znikome i praktycznie nie odgrywają

19. Od 1956 r. po raz pierwszy po wojnie wystąpiło przyspieszenie tempa wzrostu hodowli bydła jako zjawisko trwałe. Tendencja ta utrzymuje się nadal. Por. M. CIEPIELEWSKA, M. PERCZYŃSKI, *Kształtowanie się warunków określających sytuację ekonomiczną chowu bydła w latach 1955—1961*, *Badania Rynku Żywca i Mięsa* 1961, nr 5.

żadnej roli w tworzeniu dochodów rolników gospodarujących indywidualnie w badanym rejonie.

Znacznie większy wpływ na zwiększanie się dochodów nominalnych w interesującym nas okresie wywierały dochody spoza gospodarstwa, w tym głównie z pracy zarobkowej. Dochody te wzrastają z 4.300 zł w 1955/56 r. do 8.600 zł w 1962/63 r. na 1 gospodarstwo, co w efekcie powodowało, że udział tego rodzaju dochodów w ogólnym dochodzie gospodarstwa wzrósł z 9,7% do 16,8% w 1962/63 r. Wzrost dochodów spoza gospodarstwa miał bezpośredni wpływ na zwiększenie się nominalnych dochodów osobistych ludności chłopskiej tego rejonu.

Na kształtowanie się natomiast dochodu rolniczego, poza czynnikami wysokości produkcji i wysokości cen wpływały również obciążenia względem państwa. W interesującym nas okresie nastąpił wyraźny spadek obciążeń, szczególnie z tytułu obowiązkowych dostaw. Obciążenia te stanowiły w 1955/56 r. na Ziemi Lubuskiej 16,3% produkcji czystej gospodarstw, a w 1962/63 r. już tylko 6,4%. W liczbach absolutnych obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw na 1 gospodarstwo wynosiły 6,5 tys. zł w 1955/56 r., a w 1962/63 r. spadły do około 2,7 tys. zł co oznacza spadek obciążeń o około 58%.

Inne obciążenia produkcji czystej gospodarstw w całym badanym okresie nie wykazywały większych zmian. Oznacza to ich dużą stabilność i niezależność od zmian wielkości wartości produkcji rolniczej. Do rzędu tego rodzaju obciążeń zaliczyć należy różnego rodzaju podatki, różne opłaty do skarbu państwa, a także ubezpieczenia. Zaznaczyć jedynie trzeba, że wśród tych obciążeń największy ciężar stanowiły podatki (szczególnie podatek gruntowy), które średnio biorąc wynosiły ponad 5% całej produkcji czystej, ubezpieczenia zaś ponad 2,0%, a pozostałe płatności na rzecz państwa (bez dostaw obowiązkowych) mniej niż 1%.

TABELA 3

**WYTWARZANIE DOCHODÓW I PODZIAŁ PRODUKCJI CZYSTEJ
W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH NA ZIEMI LUBUSKIEJ
W LATACH 1955—1963 (W TYS. ZŁ)**

Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
------------------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------

**WYTWARZANIE
DOCHODU**

na 1 gospodarstwo chłopskie

1. Produkcja globalna	71,8	63,1	73,4	83,1	86,2	91,3	89,7	84,6
w tym:								
a) rolnicza	71,7	63,0	73,3	83,0	86,1	91,2	89,7	84,5
roślinna	40,5	33,6	38,4	44,2	41,7	46,3	43,5	43,1
zwierzęca	31,2	29,4	34,9	38,7	44,4	44,9	46,2	41,4
b) nierolnicza	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	—	0,1
2. Nakłady materialne	31,8	29,1	37,4	41,7	45,4	43,7	45,1	42,1
3. Produkcja czysta	40,0	34,0	36,0	41,4	40,8	47,6	44,6	42,5
4. Dochód spoza gospodarstwa	4,3	6,4	4,1	4,5	5,6	7,4	8,6	8,6

(c. d. tabeli 3)

Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
5. Dochód ogólny	44,3	40,4	40,1	45,9	46,4	55,0	53,2	51,1
PODZIAŁ PRODUKCJI CZYSTEJ								
6. Produkcja czysta	40,3	34,0	36,0	41,4	40,8	47,6	44,6	42,1
7. Podatki	2,4	1,6	2,0	2,3	2,3	1,8	1,9	2,2
8. Obciążenia z tytułu obow. dostaw	6,5	3,9	2,6	3,3	3,1	2,9	2,8	2,7
9. Ubezpieczenia	0,4	0,4	0,9	1,1	1,1	1,0	1,1	1,0
10. Inne do Skarbu Państwa	0,02	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
11. Czynsze dzierżawne i procenty	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
12. Pracownikom najemnym	0,9	1,1	2,4	2,1	1,3	1,2	1,5	1,3
13. Dochód rolniczy	30,0	26,8	27,9	32,4	32,7	40,3	37,0	34,6
14. Dochód osobisty	34,3	33,2	32,0	36,9	38,3	47,8	45,6	43,2

ZRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata: 1955/56, s. 25; 1956/57, s. 34; 1957/58, s. 33; 1958/59, s. 55; 1959/60, s. 61; 1960/61, s. 59; 1961/62, s. 64; 1962/63, s. 66.

TABELA 4

STRUKTURA WYTWARZANIA DOCHODÓW I PODZIAŁU PRODUKCJI CZYSTEJ W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH NA ZIEMI LUBUSKIEJ (W PROCENTACH)

Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
WYTWARZANIE DOCHODU								
1. Produkcja globalna	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:								
a) rolnicza	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9	100,0	99,9
b) nierolnicza	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
2. Nakłady materialne	44,3	46,2	51,0	50,3	52,7	47,9	50,3	49,7
3. Produkcja czysta	55,7	53,8	49,0	49,7	47,3	52,1	49,7	50,3
4. Produkcja czysta	90,3	84,2	89,7	90,2	87,9	86,6	83,8	83,2

(c. d. tabeli 4)

Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
5. Dochód spoza gospodarstwa	9,7	15,8	10,3	9,8	12,1	13,4	16,2	16,8
6. Dochód ogólny	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
PODZIAŁ PRODUKCJI CZYSTEJ								
7. Produkcja czysta	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
8. Podatki	6,1	4,8	5,5	5,7	5,5	3,8	4,3	5,2
9. Obciążenia z tytułu obow. dostaw	16,3	11,5	7,3	8,1	7,7	6,0	6,3	6,4
10. Ubezpieczenia	1,0	1,3	2,6	2,6	2,7	2,1	2,5	2,3
11. Inne do Skarbu Państwa	0,0	0,0	0,1	0,1	0,6	0,5	0,6	0,5
12. Czynsze dzierżawne i procenty	0,2	0,1	0,4	0,2	0,3	0,1	0,2	0,3
13. Pracownikom najemnym	2,2	3,2	6,6	5,0	3,1	2,5	3,3	3,0
14. Dochód rolniczy	74,2	79,1	77,5	78,3	80,1	85,0	82,8	82,3
15. Dochód osobisty w tym:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
a) dochód rolniczy	87,5	80,7	87,2	87,8	85,4	84,5	81,1	80,1
b) doch. spoza gospodar.	12,5	19,3	12,8	12,2	14,6	16,5	18,9	19,9

Opracowano na podstawie danych zamieszczonych w tabeli 3.

Ogólnie biorąc wszystkie obciążenia gospodarstw na Ziemi Lubuskiej na rzecz państwa wynosiły w 1955/56 r. ponad 25% produkcji czystej, a w 1962/63 r. spadły do około 17%. Spadek obciążeń gospodarstw został spowodowany, jak już wyżej wspomniano, w decydującej mierze spadkiem ciężaru obowiązkowych dostaw. Zmniejszenie się obciążeń z tytułu obowiązkowych dostaw nastąpiło dwiema drogami, a mianowicie poprzez stopniowe zmniejszenie wymiaru dostaw oraz podwyżkę cen płaconych rolnikom za te dostawy. Z tych i innych względów dochód rolniczy wzrósł z 30 tys. zł w 1955/56 r. do 40,3 tys. zł w 1960/61 r., a w końcowym roku osiągnął 34,6 tys. zł na 1 gospodarstwo na Ziemi Lubuskiej.

Słaby wzrost dochodu rolniczego w gospodarstwach chłopskich do 1960/61 r., ale znaczny wzrost dochodów spoza gospodarstwa spowodowały, że dochody osobiste wzrosły z 34,3 tys. zł w 1955/56 r. do 47,8 tys. zł w 1960/61 r. na 1 gospodarstwo. W latach następnych nastąpiło obniżenie dochodów osobistych do poziomu 43,2 tys. zł. Wahania wzrostu dochodu osobistego na gospodarstwo w całym okresie badanym znajdują również swe odbicie w wahaniami wzrostu dochodu osobistego przypadającego na 1 członka rodziny chłopskiej. I tak na przykład, dochód osobisty w 1955/56 r. na członka rodziny wynosił około 6.470 zł w 1960/61 r. wzrósł już do 9.500 zł by opaść znów w 1962/63 r.

do 9.200 zł. Przyrost dochodów osobistych zarówno na gospodarstwo, jak i na członków rodzin chłopskich, spowodował w dalszej konsekwencji wzrost konsumpcji w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej na przestrzeni całego okresu badanego o 27,5% (patrz tabela 5).

3. Próba oceny realnych zmian dochodów

Wykazana w tabeli 5 dynamika podstawowych elementów wytworzonego i podzielonego dochodu w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej oparta jest na cenach bieżących. Zarysowane tak tendencje wzrostu dochodów nominalnych nie oznaczają jednak identycznych zmian w fizycznych rozmiarach poszczególnych elementów, bowiem w badanym okresie zachodziły zmiany cen. Stąd faktyczne zmiany w fizycznych rozmiarach części składowych dochodu zachodziły wolniej niż wynika to z obliczeń zawartych w tabeli 5.

TABELA 5

DYNAMIKA PODSTAWOWYCH ELEMENTÓW WYTWORZONEGO I PODZIELONEGO DOCHODU W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH NA ZIEMI LUBUSKIEJ

Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
na 1 gospodarstwo chłopskie w tys. zł								
Przychody z produkcji towarowej	23,4	22,1	28,2	32,9	34,3	41,4	40,1	37,3
Obciążenia z tytułu obow. dostaw	6,5	3,9	2,6	3,3	3,1	2,9	2,8	2,7
Spożycie naturalne	14,9	14,5	14,1	15,0	15,2	16,1	16,4	16,8
Produkcja globalna	71,8	63,1	73,4	83,1	86,2	91,3	89,7	84,5
Nakłady mater. na produkcję	31,8	29,1	37,4	41,8	45,4	43,7	45,1	42,1
Prod. czysta	40,0	33,9	35,9	41,3	40,8	47,6	44,6	42,5
Dochód ogólny	44,3	40,3	40,1	45,8	46,4	54,9	53,2	51,1
Dochód rolniczy	30,0	26,9	27,9	32,4	32,7	40,4	37,0	34,6
Dochód spoza gospodarstwa	4,3	6,4	4,1	4,5	5,6	7,4	8,6	8,6
Dochód osobisty	34,3	33,3	32,0	36,9	38,3	47,8	45,6	43,2
Spożycie ogółem	32,3	30,3	29,6	32,0	34,2	40,9	41,6	41,1
Akumulacja	2,0	3,0	2,4	4,9	4,1	6,9	4,0	2,1
Nakłady na inwestycje	2,8	2,9	4,3	2,5	3,6	3,1	3,7	3,2
D y n a m i k a								
Przychody z prod. towarowej	100	94,4	120,5	140,6	146,6	176,9	171,4	159,4
Obciąż. z tyt. obow. dostaw	100	60,0	40,0	50,1	47,6	44,6	43,1	41,5
Spożycie naturane	100	97,3	94,6	100,6	102,0	108,0	110,1	112,8

(c. d. tabeli 5)

Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
Produkcja								
globalna (brutto)	100	87,9	102,2	115,7	120,1	126,2	124,9	117,8
Nakłady pieniężne								
na produkcję	100	91,5	117,6	131,4	142,8	137,4	141,8	132,3
Produkcja czysta	100	82,8	89,7	103,2	100,2	119,0	111,5	106,2
Dochód ogólny	100	90,9	90,5	103,4	104,7	123,9	120,1	115,3
Dochód rolniczy	100	89,7	90,3	108,0	109,0	134,7	123,3	115,3
Dochód spoza								
gospodarstwa	100	198,8	95,3	104,6	130,2	172,4	200,3	200,3
Dochód osobisty	100	97,1	91,3	107,6	111,7	139,7	132,9	125,9
Spożycie ogółem	100	93,8	91,6	99,0	105,9	126,6	128,8	127,2
Akumulacja	100	150,0	120,0	245,0	205,0	345,0	200,0	105,0
Nakłady								
na inwestycje	100,0	103,5	153,5	89,3	128,5	110,7	132,1	114,3

Opracowano w oparciu o dane zawarte w tabelach 3 i 15, a w zakresie przychodów z produkcji towarowej i spożycia naturalnego na podstawie poszczególnych roczników — wyników rachunkowości rolnej... Obliczenia własne.

Nie wchodząc w szczegółowe rozważania na ten temat można by dokonać pewnej korekty poprzez eliminację wpływu zmian cen. Obliczenie jednak szczegółowe wykracza już poza możliwości ujęcia tego zagadnienia przez autorów. Dlatego też dla uproszczenia można przyjąć za M. Czerniewską²⁰, że dynamika cen poszczególnych elementów wytwarzanych dochodów w badanym okresie kształtowała się następująco:

	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61
produkcja globalna	100	100,2	106,1	108,9	115,4	114,4
nakłady ogółem	100	101,5	108,8	110,4	114,1	115,7
produkcja czysta	100	99,0	103,7	107,4	116,7	113,1
produkcja towar.	100	104,1	110,9	114,8	122,8	121,4
spożycie naturalne	100	99,0	105,8	106,3	113,8	109,1
produkcja końcowa	100	102,1	108,7	112,1	119,8	117,4

Uwzględniając te ogólne wskaźniki ruchu cen w ramach poszczególnych elementów wytwarzanych dochodów można ustalić w przybliżeniu realne zmiany w fizycznych rozmiarach dochodów. Biorąc na przykład rozwój produkcji globalnej w latach 1955/56—1960/61 i eliminując wpływ ruchu cen widzimy, że produkcja globalna realnie wzrosła tylko 12%, a nie o 26% jak to wynikało z obliczeń w cenach bieżących. Również produkcja czysta w analogicznych latach realnie wzrosła tylko o 6%, a nie o 19%, zaś dochód rolniczy wzrósł realnie o 17%, a nie o 34% jak to wynikało z obliczeń w cenach bieżących.

20. Por. M. CZERNIEWSKA, *Dochody gospodarstw chłopskich w 1960/61*, Warszawa 1962, zeszyt 42, s. 43. W pracy tej autorka przedstawia bardzo szczegółowe metody obliczania agregatowych wskaźników cen oraz zastosowuje je obliczając dochody realne ludności chłopskiej w skali ogólnokrajowej. Temu zagadnieniu poświęcony jest również artykuł KRYSZYNY JACEK — *Dochody realne ludności chłopskiej*, Wiadomości Statystyczne 1961, nr 6. Wcześniej jeszcze problemem tym zajmowała się U. PŁOWIEC. Por. U. PŁOWIEC, *W sprawie koncepcji dochodów realnych ludności chłopskiej*, Przegląd Statystyczny 1953, nr 1.

Jak z powyższego wynika, dochód rolniczy rósł szybciej niż produkcja globalna i czysta w obu obliczeniach, tzn. w cenach bieżących, jak i w cenach porównywalnych, ponieważ przy przeliczeniu świadczeń dla państwa wartość tych świadczeń spadała bardzo znacznie. Wynika z tego, że po wyeliminowaniu wpływu wahań bieżących na poszczególne elementy tworzonego dochodu w gospodarstwach chłopskich podstawowe tendencje rozwojowe przedstawione na przykładzie cen bieżących nie ulegają zmianom, zmniejsza się jedynie ich realne tempo wzrostu.

Obliczenia realnej wartości dochodu osobistego, funduszu konsumpcji oraz akumulacji można dokonać, biorąc za podstawę odpowiednie wskaźniki cen. Główną podstawą tych obliczeń muszą być wskaźniki cen produkcji rolnej, spożycia naturalnego, stada podstawowego, inwestycji oraz artykułów i usług nabywanych przez ludność chłopską. Pierwsze trzy wskaźniki obliczane były na podstawie materiałów z gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną. Natomiast wskaźniki cen inwestycji i artykułów oraz usług nabywanych obliczono według cen podawanych przez GUS. Podstawą jednak ostatecznego obliczenia wskaźników była struktura wydatków na artykuły jadalne oraz bytowe według wyników rachunkowości rolnej.

W ostatecznym rachunku przyjęto do obliczeń dochodów realnych stosowane następujące wskaźniki cen²¹.

	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61
spożycie naturalne	100,0	99,0	105,8	106,3	113,4	109,1
artykuły jadalne						
dokupione	100,0	100,6	102,3	103,7	108,2	109,3
artykuły bytowe						
i usługi	100,0	103,7	111,8	114,2	113,6	113,1
produkcja rolna	100,0	100,2	106,1	108,4	115,4	114,4
inwentarz żywy	100,0	116,6	142,8	157,3	151,4	147,3
inwestycje	100,0	121,5	160,0	157,3	158,6	160,1

Szczegółowe zbadanie struktury spożycia naturalnego oraz struktury wydatków pieniężnych na artykuły jadalne i bytowe oraz uwzględnienie wskaźników cen pozwoliły na obliczenie ogólnego wskaźnika kosztów utrzymania w gospodarstwach chłopskich. Uwzględniając strukturę budżetów rodzin chłopskich oraz podane wyżej wskaźniki cen uzyskano następujące ogólne wskaźniki kosztów utrzymania rodzin chłopskich²²:

1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61
100,0	101,4	108,1	109,7	113,2	111,5

Uwzględniając wszystkie te wskaźniki i odnosząc je do obliczenia realnych zmian jakie zaszły w dochodach ludności chłopskiej można stwierdzić, że według wyliczeń IER dochody realne w skali kraju wzrosły na przestrzeni 1955—1960 o 22%²³, a według wyliczeń GUS o 27%. Różnica w dużej mierze wy-

21. Źródło: M. CZERNIEWSKA, *Dochoady gospodarstw chłopskich 1960/61*, s. 62.

22. Por. M. CZERNIEWSKA, cyt. wyd. s. 66.

23. Por. M. Czerniewska, cyt. wyd. s. 114.

nika z tego, że GUS oblicza wzrost realny dochodów chłopskich z produkcji rolnej, a IER według całkowitych dochodów osobistych, a więc dochodów z produkcji rolnej i pochodzących spoza gospodarstwa rolnego.

Odnosząc przedstawione wyżej wskaźniki do obliczeń w przekroju terytorialnym należy stwierdzić, że wzrost realnych dochodów ludności chłopskiej na Ziemi Lubuskiej w omawianym okresie był mniejszy niż wyniósł średni wzrost w skali całej Polski. W województwie zielonogórskim szacuje się, że w latach 1955—1961 wzrost dochodów realnych ludności chłopskiej wyniósł tylko 17,2% wobec 27,3% w skali kraju²⁴. Obliczenia oparte tylko na materiałach IER wykazują nawet nieco mniejszy wzrost od podanego wyżej.

Warto tutaj dodać, że pod względem dynamiki wzrostu dochodów realnych ludności chłopskiej województwo zielonogórskie należało w omawianym okresie do grupy województw, których dynamika wzrostu była niższa od przeciętnej ogólnokrajowej. W tej grupie znalazły się także województwa: krakowskie, rzeszowskie i opolskie²⁵ (wskaźniki wzrostu 14,4—21,7). Podobny wzrost realnych dochodów lub równy przeciętnemu w kraju miały województwa: katowickie, olsztyńskie, poznańskie, kieleckie, łódzkie, bydgoskie i warszawskie (wskaźniki wzrostu od 24,1—28,7). Natomiast wyższą dynamikę wzrostu dochodów realnych od przeciętnych w kraju wykazały województwa: białostockie, wrocławskie, gdańskie, lubelskie, szczecińskie i koszalińskie (wskaźniki wzrostu 31,1—42,2)²⁶.

Tempo wzrostu dochodów realnych najbardziej związane było z dynamiką wzrostu produkcji rolnej. Największe bowiem tempo przyrostu produkcji rolnej w badanym okresie zaobserwowano w województwach o najwyższej dynamice dochodów tj. koszalińskim i szczecińskim. W ciągu lat 1956—1960 w gospodarstwach chłopskich plony 4 zbóż wzrosły o około 12%, a województwach: koszalińskim, szczecińskim, gdańskim i wrocławskim w granicach od 20 do 35%. Podobnie zresztą przedstawia się sprawa plonów ziemniaków i buraków oraz roślin pastewnych.

Niska dynamika wzrostu dochodów realnych w Zielonogórskim wynikała przede wszystkim ze słabego wzrostu produkcji rolnej. Sądzić należy, że w małym stopniu wykorzystywano tutaj posiadane rezerwy produkcyjne. W ostatnim okresie dopiero dał się zauważyć w Zielonogórskim wyraźniejszy wzrost produkcji roślinnej, co niewątpliwie stwarza warunki do rozwoju hodowli, a więc również do wzrostu dochodów gospodarstw chłopskich z tego tytułu.

Pewne różnice pod tym względem zaszyły już na korzyść Zielonogórskiego w badanym okresie (patrz tabela 6). Porównując na przykład kształtowanie się niektórych wskaźników gospodarowania w skali kraju i na Ziemi Lubuskiej na 1 ha użytków rolnych dynamika wzrostu zaczyna być większa w Zielonogórskim. W rezultacie dochody osobiste na 1 ha na Ziemi Lubuskiej

24. Szczegółowe rozważania i obliczenia dochodów realnych tak w skali ogólnopolskiej, jak i poszczególnych województw zawiera artykuł A. SZYNKARCZUKA — *Dochody ludności chłopskiej w latach 1956—1960*, Gospodarka Planowa 1962, nr 4. Natomiast teoretyczne studium z zakresu statystycznych metod obliczeń dochodów realnych ludności rolniczej zawiera artykuł L. ZIENKOWSKIEGO, *Czynniki wpływające na wzrost dochodów realnych ludności chłopskiej*, Przegląd Statystyczny 1961, nr 4, s. 385—394.

25. Stosunkowo niska dynamika wzrostu dochodów w województwie opolskim nie oznacza jednak niskiego absolutnego przyrostu dochodów, ponieważ dochód ten już w 1955—1956 był znacznie wyższy niż w pozostałych województwach. Taki stan rzeczy wynika zatem z wysokich wyników produkcyjnych i intensywnej gospodarki w tym województwie już w okresach poprzednich.

26. Por. A. SZYNKARCZUK, cyt. wyd., s. 14.

TABELA 6

**WSKAŹNIKI WYNIKÓW GOSPODAROWANIA
NA 1 HA UŻYTKÓW ROLNYCH (W ZŁ)**

Wyszczególnienie	P o l s k a			Województwo zielonogórskie		
	1955/56	1962/63	Wskaźnik 1962/63	1955/56	1962/63	Wskaźnik 1962/63
Produkcja rolnicza ogółem	9.974	13.310	133,4	8.556	11.960	139,8
Produkcja rolnicza roślinna	5.335	6.765	126,8	4.831	6.097	126,2
Produkcja rolnicza zwierzęca	4.439	6.545	147,4	3.725	5.863	157,4
Nakłady materialne pieniężne	4.551	6.754	148,4	3.798	5.949	156,6
Produkcja czysta	5.443	6.571	120,7	4.768	6.019	126,2
Dochód spoza gospodarstwa	607	959	158,0	512	1.212	236,7
Dochód ogólny	6.050	7.530	124,6	5.280	7.231	136,9
Podatki	402	472	117,4	291	314	107,9
Obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw	706	401	56,8	775	384	49,5
Ubezpieczenia Pracownikiem najemnym	54	155	287,0	48	139	289,6
Dochód rolniczy	4.109	5.238	127,5	3.539	4.954	139,9
Dochód osobisty	4.716	6.197	131,4	4.051	6.166	152,2

ŹRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata: 1955/56, s. 28 i 1962/63, s. 69—70. Obliczenia własne.

osiągają prawie poziom krajowy, a przy większej liczbie ha, przypadającej na 1 osobę w Zielonogórskim powoduje to w konsekwencji znacznie wyższy dochód osobisty na 1 członka rodziny.

4. Dochody w różnych grupach gospodarstw chłopskich

Nominalne dochody całkowite wykazują pewne zróżnicowanie w odniesieniu do poszczególnych grup gospodarstw chłopskich. Szczególnie wyraźnie widać to w zakresie pochodzenia dochodów, a mianowicie: dochodów z produkcji rolnej i dochodów uzyskiwanych poza gospodarstwem. Różnice takie występują w zakresie ich rozdysponowania i poziomu przypadającego na 1 członka rodziny chłopskiej. Całość uwag w tej sprawie odniesiemy do gospodarstw w zależności od ich wielkości obszarowej, a mianowicie: do 3 ha, 3—7 ha, 7—10 ha, 10—15 ha oraz 15 i więcej ha.

Rozpatrując wytwarzanie i rozdysponowanie dochodów w tych grupach gospodarstw chłopskich zauważa się wyraźny związek poszczególnych elementów dochodu z obszarem gospodarstwa. W poszczególnych latach prawidłowości te występują w różnym natężeniu. My ograniczymy się jednak tylko przykładowo do przedstawienia tego problemu w odniesieniu do ostatniego badanego roku. Ciekawych materiałów pod tym względem dostarczają tabele 7 i 8.

Z danych zawartych w tych tabelach wynika, że w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa rosną następujące elementy wytwarzanego dochodu, produkcja globalna i produkcja rolnicza, zarówno roślinna jak i zwierzęca. Wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa rosną także nakłady materialne, podatki, obciążenia z tytułu dostaw obowiązkowych, ubezpieczenia oraz opłata pracowników najemnych. Jest to zjawisko zupełnie zrozumiałe, ponieważ wraz ze zwiększeniem się obszaru gospodarstw rośnie produkcja i rosną obciążenia, które są związane z jednostką obliczeniową jaką jest 1 ha. Wzrost jednak obciążeń, szczególnie podatków, obowiązkowych dostaw oraz ubezpieczeń nie jest proporcjonalny do wzrostu obszaru gospodarstwa, stąd w dochodach rolniczych już tak wielkich różnic nie obserwuje się jak w zakresie produkcji czystej.

Odwrotną tendencję wykazują natomiast dochody spoza gospodarstwa, zmniejszają się absolutnie w miarę zwiększania się obszaru gospodarstwa. Tak na przykład w grupie gospodarstw do 3 ha wynosiły one średnio w 1962/63 r. prawie 15 tys. zł, a w grupie ponad 15 ha już tylko 3,7 tys. zł. Tę prawidłowość należy tłumaczyć tym, że rezerwy siły roboczej, a często i pociągowej w gospodarstwach małych i średnich są stale albo sezonowo wykorzystywane poza produkcją rolniczą. Rezerwy te, jak również same poszukiwania dodatkowych źródeł zarobkowania, zmniejszają się w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa.

Te wszystkie czynniki powodują, że różnice w nominalnych dochodach osobistych w różnych grupach gospodarstw są poważnie zmniejszane ale nie eliminowane. Przeliczając dochody osobiste obliczone dla poszczególnych grup gospodarstw na 1 członka rodziny różnice te jeszcze bardziej maleją²⁷. Tak na przykład dochód osobisty na 1 gospodarstwo do 3 ha wynosił w 1962/63 r. prawie 33,4 tys. zł, a na gospodarstwo ponad 15 ha 71 tys. zł, to jest prawie 115% więcej, natomiast na 1 członka rodziny dochód osobisty w pierwszej grupie gospodarstw wynosił prawie 7.600 zł, a w drugiej grupie ponad 13.660 zł. Oznacza to, że dochody osobiste były większe na 1 członka rodziny nie o 115% jak w przypadku gdy bierze się pod uwagę całe gospodarstwo, a tylko o 79%. Jest to wynikiem tego, że większe dochody przypadające na gospodarstwa duże są

TABELA 7

**WYTWARZANIE DOCHODU I PODZIAŁ PRODUKCJI CZYSTEJ
W RÓŻNYCH GRUPACH GOSPODARSTW CHŁOPSKICH
NA ZIEMI LUBUSKIEJ W 1962/63 R. (W TYS. ZŁ)**

Lp	Wyszczególnienie	Wielkość gospodarstw w ha					Średnia na 1 gos- podarstwo
		do 3 ha	3-7	7-10	10-15	15 i więcej	
WYTWARZANIE DOCHODU							
na 1 gospodarstwo w tys. zł							
1.	Produkcja globalna	41,3	68,5	90,7	116,7	178,3	84,6
	w tym:						
	a) rolnicza	41,3	68,5	90,7	116,7	177,4	84,6
	b) nierolnicza	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,1

27. Obliczenia dochodu osobistego na 1 członka rodziny dokonano dzieląc cały dochód osobisty gospodarstwa przez liczbę osób w rodzinie. Liczebność za rodzin w poszczególnych grupach gospodarstw w 1962/63 r. na Ziemi Lubuskiej, średnio biorąc, kształtowała się następująco: w gospodarstwach do 3 ha — 4,40 osób, 3-7 ha 4,53 osób, 7-10 ha — 4,72 osób, 10-15 ha — 5,5 osób i w gospodarstwach ponad 15 ha — 5,20 osób. Por. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1962/63*, Wyd. IER Warszawa 1964, s. 129.

(c. d. tabeli 8)

Lp.	Wyszczególnienie	Wielkość gospodarstw w ha					Średnia na 1 gos- podarstwo
		do 3 ha	3—7	7—10	10—15	15 i więcej	
8.	Podatki	3,3	4,2	5,2	6,8	4,7	5,2
9.	Obciążenia						
	z tyt. obow. dostaw	—	5,1	7,4	8,3	5,9	6,4
10.	Ubezpieczenia	0,9	2,0	2,8	2,6	1,7	2,3
11.	Inne do Skarbu Państwa	—	0,7	0,3	1,0	0,4	0,5
12.	Czynsze dzierżawne i procenty	0,9	0,1	0,3	0,2	0,2	0,3
13.	Pracownikom najemnym	1,6	1,5	3,4	2,5	7,8	3,0
14.	Dochód rolniczy	93,3	86,4	80,6	78,6	79,3	82,3
15.	Dochód osobisty i jego struktura	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	w tym:						
	a) dochód rolniczy	55,4	79,9	81,8	89,6	95,1	80,3
	b) dochód spoza gospodarstwa	44,6	20,1	18,2	10,4	4,9	19,7

Obliczenia własne na podstawie danych zawartych w tabeli 7.

wytwarzane większą liczbą osób ponieważ liczebność rodzin w tych gospodarstwach jest wyższa. Mimo wszystko rozpiętości między dochodami osobistymi, przypadającymi na 1 członka rodziny w odniesieniu do tych krańcowych grup gospodarstw na Ziemi Lubuskiej poważnie się różnią.

W pozostałych grupach gospodarstw różnice w dochodach osobistych, przypadających na 1 członka rodziny, są znacznie mniejsze. Na przykład w grupie gospodarstw 3—7 ha dochód osobisty na osobę wynosił około 8.890 zł, w grupie 7—10 ha — 9.360 zł, a 10—15 ha — około 9.100 zł. Wyniki te świadczą o tym, że dochody osobiste przypadające na 1 osobę w zasadzie wzrastają w miarę zwiększania się obszaru gospodarstwa, ale w odniesieniu większości gospodarstw małych i średnich różnice te wahają się w granicach 15—25%. Zatem największe odchylenie w tym zakresie istnieje jedynie w odniesieniu do grup gospodarstw najmniejszych i największych na korzyść tych ostatnich. Można sądzić na tej podstawie, że w podstawowych grupach gospodarstw nastąpiło pewne spłaszczenie dochodów, szczególnie na skutek różnic w uzyskiwanych dochodach spoza gospodarstwa, które zmniejszają się z kolei w miarę zwiększania się obszaru gospodarstw rolnych.

5. Dochody gospodarstw chłopskich na Ziemi Lubuskiej na tle wyników ogólnopolskich

Porównując poszczególne elementy wytwarzanych dochodów przez gospodarstwa na Ziemi Lubuskiej z średnimi obliczonymi dla wszystkich gospodarstw w skali kraju należy stwierdzić, że w całym okresie badanym, wyniki te obliczone na 1 gospodarstwo są pod każdym względem wyższe na Ziemi Lubuskiej (por. tabele 3 i 9). Jest to jednak rezultatem w decydującej mierze tego, że średni obszar gospodarstw badanych na Ziemi Lubuskiej wynosił około 8 ha, gdy tymczasem w skali kraju obszar średniego gospodarstwa wahał się wokół 6,3 ha. Przeliczając natomiast wytworzone elementy dochodów na 1

TABELA 9

**WYTWARZANIE DOCHODU I PODZIAŁ PRODUKCJI CZYSTEJ
W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH W POLSCE (1955—1963)**

Lp.	Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
WYTWARZANIE DOCHODU									
na 1 gospodarstwo w tys. zł									
1.	Produkcja globalna ¹	55,0	58,7	64,9	66,8	70,8	74,2	80,3	76,8
	w tym:								
a)	rolnicza	54,9	56,6	64,8	66,7	70,7	74,1	80,2	76,7
	roślinna	30,5	30,6	34,0	34,4	35,4	37,2	41,7	39,0
	zwierzęca	24,4	28,0	30,8	32,3	35,3	36,9	38,5	37,7
b)	nierolnicza ²	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
2.	Nakłady materialne	25,4	27,8	31,6	33,4	35,7	37,5	40,0	38,9
3.	Produkcja czysta	29,6	30,9	33,3	33,4	35,1	36,7	40,3	37,9
4.	Dochód spoza gospodarstwa	3,4	3,8	3,9	3,8	4,7	5,1	5,4	5,5
5.	Dochód ogólny	33,0	34,7	37,2	37,2	39,8	41,8	45,7	43,4
PODZIAŁ PRODUKCJI CZYSTEJ									
6.	Produkcja czysta	29,6	30,9	33,3	33,4	35,1	36,7	40,3	37,9
7.	Podatek	2,2	2,0	2,2	2,4	2,6	2,5	2,9	3,0
8.	Obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw	3,9	2,9	2,4	2,2	2,3	2,2	2,2	2,3
9.	Ubezpieczenia	0,3	0,4	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9
10.	Czynsze dzierżawne i procenty	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
11.	Pracownikom najemnym	0,8	0,8	1,0	1,0	0,9	1,1	1,2	1,3
12.	Dochód rolniczy gospodarstwa	22,3	24,7	26,8	26,9	28,3	27,9	32,9	30,2
13.	Dochód osobisty	25,7	28,5	30,7	30,7	33,0	35,0	38,3	35,7

1 Wraz z obciążeniami z tytułu obowiązkowych dostaw

2 Las, torf, wiklina, trzcina itp.

ŹRÓDŁO: Wyniki rachunkowości rolnej indywidualnych gospodarstw chłopskich 1962/63, IER Warszawa 1964, s. 35.

TABELA 10

**WYTWARZANIE I PODZIAŁ DOCHODU W GOSPODARSTWACH
CHŁOPSKICH W POLSCE (1955—1963) W UJĘCIU PROCENTOWYM**

Lp.	Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
WYTWARZANIE DOCHODU									
na jedno gospodarstwo w %									
1.	Produkcja								
	globalna	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	a) rolnicza	99,8	99,8	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9
	roślinna	55,4	52,1	52,4	51,5	49,9	50,2	52,0	50,8
	zwierzęca	44,4	47,7	47,5	48,4	50,0	49,7	47,9	49,1
	b) nierolnicza	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
2.	Nakłady								
	materialne	46,1	47,4	48,7	50,0	50,4	50,5	49,8	50,7
3.	Produkcja								
	czysta	53,9	52,6	51,3	50,0	49,6	49,5	50,2	49,3
4.	Produkcja								
	czysta	89,7	89,0	89,5	89,8	88,2	87,7	88,1	87,2
5.	Dochody spoza								
	gospodarstwa	10,3	11,0	10,5	10,2	11,8	12,3	11,9	12,8
6.	Dochód								
	ogólny	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
PODZIAŁ PRODUKCJI CZYSTEJ									
7.	Produkcja								
	czysta	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
8.	Podatki	7,5	6,5	6,5	7,1	7,4	7,0	7,1	8,0
9.	Obciążenia								
	z tytułu								
	obowiązkowych								
	dostaw	13,1	9,4	7,2	6,5	6,4	5,9	5,5	6,1
10.	Ubezpieczenia	1,0	1,3	2,2	2,4	2,3	2,2	2,2	2,4
11.	Czynsze								
	dzierżawne								
	i procentowe	0,2	0,3	0,3	0,4	0,5	0,6	0,6	0,5
12.	Pracownikom								
	najemnym	2,9	2,6	3,2	3,1	2,6	2,9	3,1	3,3
13.	Dochód								
	rolniczy	75,3	79,9	80,6	80,5	80,8	81,4	81,5	79,7
14.	Dochód								
	osobisty	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	w tym:								
	a) dochód								
	rolniczy	86,8	86,7	87,3	87,6	85,8	85,4	85,9	84,6
	b) dochód spoza								
	gospodarstwa	13,2	13,3	12,7	12,4	14,2	14,6	14,1	15,4

Opracowano na podstawie tabeli 9.

członka rodziny, to wówczas różnice się zmniejszają, ponieważ w Zielonogórskim liczebność rodzin chłopskich jest większa (średnio 4,8 osoby) niż średnia liczebność w skali ogólnopolskiej (4,4 osoby). Tak na przykład dochód osobisty przypadający na 1 członka rodziny na Ziemi Lubuskiej w krańcowych latach badanego okresu wynosił 6.470 zł i 9.200 zł to znaczy więcej niż wynosił średni dochód osobisty w skali ogólnopolskiej, które w odpowiednich latach wynosiły w 1955/56 r. — 5.800 zł a w 1962/63 r. — 8.600 zł. Oznacza to, że dochody osobiste uzyskiwane na 1 członka rodziny w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej były o 12% większe w 1955/56 r. i o 8% przewyższały w 1962/63 r. poziom dochodów osobistych obliczonych w skali ogólnopolskiej. W związku z tym można powiedzieć, że pod tym względem Zielonogórskie należy do rejonów posiadających dochody osobiste większe od przeciętnych. Są one, jak dotąd, wyższe niż w rejonach północnych, wschodnich i południowo-wschodnich Polski, a niższe od dochodów osobistych ludności w takich okręgach jak: poznańsko-bydgoski i wrocławsko-opolski²⁸.

IV. Podział dochodu osobistego w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej

W gospodarstwach chłopskich, jak wynika z poprzednich rozważań, brak jest takiej kategorii ekonomicznej, która byłaby odpowiednikiem dochodu rodziny robotniczej, czy pracowniczej (płacy roboczej). Trudność jednoznacznego określenia dochodu gospodarstwa chłopskiego wynika stąd, że w przypadku tym nakładają się na siebie co najmniej dwie różne sfery działalności (praca

TABELA 11

NIKTÓRE WSKAŹNIKI WYNIKÓW GOSPODAROWANIA GOSPODARSTW CHŁOPSKICH W POLSCE I W ZIELONOGÓRSKIEM NA 1 ha UŻYTKÓW ROLNYCH W ZŁOTYCH

Wyszczególnienie	1956/57			1962/63		
	Polska	Zielonogórskie	Stosunek wyników zielonogórskich do ogólnopolskich	Polska	Zielonogórskie	Stosunek wyników zielonogórskich do ogólnopolskich
Produkcja rolnicza	10.402	8.549	82,2	13.310	11.960	89,9
w tym:						
zwierzęca	5.336	4.561	85,5	6.765	6.097	90,1
roślinna	5.066	3.988	78,7	6.545	5.863	89,5
Nakłady materiałowo-pieniężne	4.787	3.951	82,5	6.754	5.949	88,1
Produkcja czysta	5.633	4.606	81,8	6.671	6.019	91,6
Dochód spoza gospodarstwa	676	863	127,7	959	1.212	126,4

28. Por. *Wyniki rachunkowości rolnej... 1962/63*, s. 35—36 i 65—66.

(c. d. tabeli 11)

Wyszczególnienie	1956/57			1962/63		
	Polska	Zielono- górskie	Stosunek wyników zielono- górskich do ogólnopolskich	Polska	Zielono- górskie	Stosunek wyników zielono- górskich do ogólnopolskich
Dochód ogólny	6.309	5.469	86,7	7.530	7.231	96,0
Podatki	360	220	61,1	472	314	66,5
Obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw	508	528	103,9	401	384	95,8
Ubezpieczenia	76	58	76,3	155	139	89,7
Pracownikom najemnym	149	147	98,7	217	178	82,0
Dochód rolniczy	4.524	3.647	80,6	5.238	4.954	94,6
Dochód osobisty	5.200	4.510	86,7	6.197	6.166	99,5

ŹRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych: 1956/57, s. 37; 1962/63, s. 69—70. Przeliczenia własne.

w gospodarstwie rolnym i poza nim, np. furmaństwo, praca sezonowa w socjalistycznym sektorze w mieście i na wsi) i związane z tym różnorodne sposoby podziału dochodu i różnorakie przeznaczenie. Decydującym w tej kwestii jest fakt, że dochód gospodarstwa rolnego rozkłada się zawsze na wydatki o charakterze konsumpcyjnym i produkcyjnym. Rozdział dochodu na te dwa podstawowe cele jest wynikiem działania szeregu różnych czynników, w tym w poważnej mierze skłonnością chłopów do inwestowania.

1. Główne czynniki decydujące o podziale dochodów w latach 1955—1963

W różnych okresach rozmaite czynniki mają znaczenie decydujące o podziale dochodów, o kształtowaniu się struktury wydatków w gospodarstwach chłopskich: raz o podziale dochodu decydować mogą potrzeby inwestycyjne i one same przez się określają rozmiary wydatków pieniężnych i strukturę spożycia, w innych zaś warunkach decydują potrzeby konsumpcyjne, a fundusze na inwestycje czy oszczędności są im ściśle podporządkowane. Zmiana poszczególnych kryteriów podziału dochodu zależy w poważnej mierze od warunków ekonomicznych (poziomu osiągniętych dochodów), ogólnej sytuacji politycznej i gospodarczej kraju, zaopatrzenia wsi w odpowiednią masę towarową, polityki państwa względem wsi, a szczególnie perspektyw trwałości posiadania warsztatu rolnego.

Do 1955/56 czynnikiem wiodącym w podziale dochodów gospodarstw chłopskich, zarówno na Ziemi Lubuskiej, jak i w całym kraju, były potrzeby konsumpcyjne, a nie inwestycyjne. Uzasadnienie takiego stanu rzeczy wynikało zarówno z dość niskiego poziomu dochodów jak i ogólnej sytuacji politycznej w kraju, zwłaszcza polityki państwa w stosunku do wsi, która nie tworzyła odpowiedniego klimatu do dynamicznego wzrostu inwestycji, zwłaszcza produkcyjnych. Przeciwnie akumulacja gospodarstw chłopskich w tym okresie

była minimalna, lub nawet w ogóle nie występowała. Z obliczeń Instytutu Ekonomiki Rolnej wynika nawet, że w latach wzmożonego współdzielczania wsi (1952/53 — 1953/54) akumulacja była ujemna²⁹, tzn. następowało fizyczne zużywanie się majątku już istniejącego. W latach 1953/54 — 1954/55 nastąpiła lekka poprawa, a bardzo wyraźny wzrost akumulacji na Ziemi Lubuskiej nastąpił w 1955/56 r. i następnie w latach 1958—1961, by z kolei w dwóch ostatnich badanych latach spaść do poziomu 1955/56 r. W liczbach bezwzględnych ogólna akumulacja na 1 gospodarstwo w 1955/56 r. wynosiła 2.000 zł, w roku zaś 1957/58 spadła do 639 zł, najwyższy zaś poziom osiągnęła w 1960/61 r. — 6.850 zł na 1 gospodarstwo. W dwóch ostatnich latach nastąpiła tendencja spadku akumulacji w stosunku do poziomu z 1960/61. W 1961/62 spada akumulacja do 3.956 zł a w 1962/63 r. nawet do 2.086 zł na 1 gospodarstwo, co jest zjawiskiem niepokojącym i wyraża zmniejszenie zainteresowania inwestycjami rolnymi, dokonywanymi ze środków własnych ludności chłopskiej. W rezultacie wzrastającej w zasadzie akumulacji do 1960/61 r. następował proces wprowadzenia powolny, ale dość systematyczny zmniejszania się udziału konsumpcji w całokształcie dochodów osobistych (patrz tabela 12). Natomiast w dwóch ostatnich badanych latach udział konsumpcji w dochodzie osobistym wzrasta z 85,7% do 95,2% w 1962/63 r., a udział akumulacji odpowiednio spada z 14,3% do 4,8%.

Analiza wyników badań następnych lat wykaże, czy tendencja ta zostanie utrzymana, czy też nastąpi pod tym względem poprawa. Utrzymanie się tej tendencji byłoby objawem zmniejszenia zainteresowania się samych rolników dalszym wzrostem produkcji w drodze stosowania nakładów inwestycyjnych. Załamanie się jednak tendencji wzrostowej akumulacji nastąpiło w latach 1962/63 nie tylko na Ziemi Lubuskiej, ale również w innych regionach kraju³⁰.

2. Analiza struktury akumulacji w gospodarstwach chłopskich

Podstawą obliczenia akumulacji był rachunek różnic poszczególnych elementów majątku gospodarstwa, a szczególnie środków trwałych. Warto tu wyjaśnić, że wartość środków trwałych i ich zużycie oraz akumulację w poszczególnych gospodarstwach wyliczał zawsze wojewódzki inspektor rachunkowości wspólnie z gospodarzem według cen miejscowych danego roku. Wartość natomiast nowych budynków ustalono na podstawie kosztów budowy. Stawka amortyzacji budynków mieszkalnych wynosiła od 1 do 3%, zabudowań zaś gospodarczych do 5%, w zależności od materiału, z którego były zbudowane oraz od stopnia ich dotychczasowego zużycia.

Wartość urządzeń wodno-melioracyjnych oceniana była na podstawie kosztów, które są obecnie przyjmowane przy planowaniu melioracji, po potrąceniu stawek amortyzacji. Roczna jednak stawka amortyzacji nie przekraczała 3%. Wartość zaś maszyn i urządzeń rolniczych szacowano w porozumieniu z gospodarzem według cen rynkowych po potrąceniu amortyzacji. Roczna stawka amortyzacji wahała się w zależności od rodzaju i jakości maszyn od 3% do 10%.

29. Por. M. CZERNIEWSKA, *Dochody gospodarstw chłopskich w latach 1952/53 — 1957/58, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 1959, nr 5 (dodatek), s. 23.

30. Por. Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1962/63, s. 70—71.

Wartość plantacji trwałych wyceniano następująco: las i drzewa nieowocowe według przypuszczalnego metrażu masy drewna budowlanego (kloce) i opałowego (gałęzie i inne). Drzewa owocowe zaś po cenach rynkowych materiału szkółkarskiego, a drzewa owocujące według wartości kalkulowanej przez Instytut Sadownictwa, biorąc za podstawę produktyjność drzew według wieku oraz koszty produkcji przy wyhodowaniu drzewa. Drzewa natomiast stare, kończące owocowanie, szacowano według wartości drewna opałowego. Natomiast wartość inwentarza żywego i ewentualną akumulację w tym zakresie obliczano na podstawie cen przyjętych przez IER do obliczenia tzw. zużycia wewnętrznego.

TABELA 12

**DOCHÓD OSOBISTY, WARTOŚĆ SPOŻYCIA I AKUMULACJA
NA 1 GOSPODARSTWO CHŁOPSKIE W WOJ. ZIELONOGÓRSKIM**

Wyszczególnienie	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
POZIOM W TYS. ZŁ								
Dochód osobisty	34,3	33,2	32,0	36,9	38,3	47,8	45,6	43,2
Wartość spożycia	32,3	31,8	31,3	33,8	34,1	40,9	41,6	41,1
Akumulacja ogółem	2,0	1,4	0,7	3,1	4,2	6,9	4,0	2,1
STRUKTURA W ODSETKACH								
Dochód osobisty	100	100	100	100	100	100	100	100
Wartość spożycia	96,0	95,7	98,0	91,8	89,3	85,7	91,3	95,2
Akumulacja ogółem	4,0	4,3	2,0	8,2	10,7	14,3	8,7	4,8
DYNAMIKA — ROK 1955/56 = 100								
Dochód osobisty	100	97,9	94,2	108,6	112,7	140,8	132,9	125,9
Wartość spożycia	100	97,7	96,2	103,9	104,8	125,6	128,8	127,2
Akumulacja ogółem	100	104,1	47,2	225,7	303,2	505,2	200,0	105,0

ŹRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata: 1955/56, s. 25—26; 1956/57, s. 34—35; 1957/58, s. 33—34; 1958/59, s. 55—56; 1959/60, s. 61—62; 1960/61, s. 59—60; 1961/62, s. 64; 1962/63, s. 66. Przeliczenia własne.

Wynika stąd, że szacunek wartości środków trwałych zawiera pewne dowolności, w dużym stopniu zależny on był od umiejętności i orientacji inspektora rachunkowości, jak i samego gospodarza. Niezależnie jednak od tych możliwych potknięć w wyliczeniach (których zresztą idealnie dobrze nigdy nie da się wykonać) dane o akumulacji w ujęciu dynamicznym mogą być materiałem obrazującym główne procesy inwestycyjno-produkcyjne w gospodarstwach chłopskich.

Głównymi kierunkami akumulacji na Ziemi Lubuskiej było szczególnie zwiększanie inwentarza żywego i martwego na 1 gospodarstwo chłopskie. Rosły również ciągle zapasy gotówki gromadzonej na różnego rodzaju inwestycje i inne cele. Pewna część akumulowanych dochodów wydatkowana była także na przyrost zapasów w niektórych latach, na wkłady i udziały (w spółdzielniach i kółkach rolniczych) oraz tylko raz pewną część przeznaczono na kupno zie-

mi. Ciągłe jednak na Ziemi Lubuskiej gospodarstwa chłopskie za mało przeznaczają środków na remonty i budowę nowych domów mieszkalnych i pomieszczeń gospodarczych oraz na uzupełnianie drzewostanu w sadach. Pod tym względem gospodarstwa w Zielonogórskim nieustannie wykazują reprodukcję zwięzłą, następuje dekapitalizacja, szczególnie w zakresie budynków i drzewostanu (patrz tabela 13).

Szczególnie interesujący jest jednak ciągły przyrost gotówki na 1 gospodarstwo chłopskie. Trudno jest przewidzieć dokładnie na jakie cele te narastające zapasy pieniądza zostaną w przyszłości wydatkowane. Z punktu widzenia zaopatrzenia wsi celowe byłoby przeprowadzenie specjalnej ankiety wśród chłopów o przyszłych kierunkach wydatkowania wzrastających zasobów pieniężnych. Według dotychczasowych dyspozycji tymi kwotami, część z nich przeznaczona była na wzrost konsumpcji, a część na akumulację umożliwiającą

TABELA 13

AKUMULACJA OGÓLNA I NIEKTÓRE RÓŻNICE MAJĄTKOWE
NA 1 GOSPODARSTWO CHŁOPSKIE NA ZIEMI LUBUSKIEJ (w zł)

Wyszczególnienie	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
Akumulacja ogółem	1.411	639	3.096	4.111	6.850	3.956	2.086
Budynki i materiały budowlane	-1.724	-639	-2.974	-2.715	-2.019	-2.114	-1.643
w tym:							
budynki							
mieszkalne	.	.	.	-1.183	-961	-995	-641
materiały budowlane	.	.	.	-55	365	-55	-143
Melioracje	.	.	33	-17	26	13	-5
martwy	1.230	1.045	403	491	616	728	775
Inwentarz żywy	726	225	1.299	2.167	1.255	1.493	-1.046
Drzewostan	-40	-27	39	-123	-418	-150	-189
Wierzytelności i udziały	209	-293	1.240	855	1.467	512	599
Zapasy	466	-402	138	-295	533	-657	520
Przyrost gotówki	604	863	1.225	2.568	3.840	3.009	3.061
Długi	260	-69	—	919	1.550	605	-22
Kupno ziemi	—	—	—	339	—	-12	—

ŹRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej za lata: 1956/57, s. 38; 1957/58, s. 37; 1958/59 s. 59; 1959/60, s. 65; 1960/61, s. 63; 1961/62, s. 68; 1962/63, s. 70.

w szczególności reprodukcję rozszerzoną w zakresie maszyn i urządzeń rolniczych oraz rozwoju hodowli. Istnieją także przykłady, że te zasoby pieniężne w niektórych gospodarstwach gromadzone są na remonty kapitalne budynków mieszkalnych i gospodarczych oraz na urządzenia szklarni, szkielek inspektowych itp.

Rozpatrując wysokość akumulacji można stwierdzić, że akumulacja w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej, średnio biorąc, nie odbywała się

z dochodu rolniczego, lecz wyłącznie z dochodów spoza gospodarstwa. Można powiedzieć, że dochód rolniczy nie zabezpieczał reprodukcji rozszerzonej. Zjawisko to zresztą występowało także, przeciętnie biorąc, w całej Polsce (patrz tabela 14). Warto tu dodać, że zjawisko to staje się powszechne nie tylko w Polsce, ale również w wielu krajach uprzemysłowionych. Tylko w nielicznych przypadkach, jak wykazuje tabela 14, akumulacja pochodziła z dochodu rolniczego. Porównując bowiem dochody spoza gospodarstwa z akumulacją, wnioskujemy które grupy gospodarstw i w jakim stopniu akumulowały bez żadnych wątpliwości z dochodu rolniczego. Jak wynika z tabeli 14, są to te grupy gospodarstw, których akumulacja przewyższała dochody spoza gospodarstwa. Wyniki zawarte w tabeli 14 wsazują również na pewne interesujące zjawiska, a mianowicie, że najwyższą akumulację wśród gospodarstw badanych posiadały zdecydowanie gospodarstwa największe o obszarze ponad 15 ha. Udział dochodów spoza gospodarstwa w ogólnej akumulacji nie przekraczał 22% i w miarę lat był malejący, w 1955/56 r. wynosił 21,9%, a w 1962/63 r. spadł do 10,7%. Warto zaznaczyć, że tylko w tej grupie gospodarstw akumulacja jest wielokrotnie większa od dochodu spoza gospodarstwa, gdy w pozostałych grupach jest ona zawsze mniejsza, z wyjątkiem grupy gospodarstw 10—15 ha w 1962/63 r.

TABELA 14

**PORÓWNANIE DOCHODÓW SPOZA GOSPODARSTWA
ORAZ AKUMULACJI W RÓŻNYCH GRUPACH GOSPODARSTW
CHŁOPSKICH (W ZŁ)**

Wyszczególnienie	Średnio na 1 gospodarstwo		Na gospodarstwo o powierzchni w ha w Zielonogórskim			
	Polska	Zielono- górskie	3—7	7—10	10—15	15 i więcej
1955/56						
Dochód spoza gospodarstwa	3.337	4.289	4.478	4.905	3.345	1.578
Akumulacja	2.544	1.356	-1.234	1.358	3.061	7.213
Procent akumulacji pochodzącej z dochodu spoza gospodarstwa	100	100	(-)-100	100	100	21,9
1959/60						
Dochód spoza gospodarstwa	4.710	5.622	5.839	5.918	5.798	1.742
Akumulacja	3.436	4.111	382	5.693	3.747	10.552
Procent akumulacji pochodzącej z dochodu spoza gospodarstwa	100	100	100	100	100	16,5
1962/63						
Dochód spoza gospodarstwa	5.528	8.570	8.053	8.002	5.297	3.655

(c. d. tabeli 14)

Wyszczególnienie	Średnio na 1 gospodarstwo		Na gospodarstwo o powierzchni w ha w Zielonogórskim			
	Polska	Zielono- górskie	3—7	7—10	10—15	15 i więcej
Akumulacja	1.919	2.086	5.734	—1.048	6.361	17.345
Procent akumulacji pochodzącej z dochodu spoza gospodarstwa	100	100	100	(—)100	83,3	10,7

ŹRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata: 1955/56, s. 24—25, 93; 1959/60, s. 60—61 i 139; 1962/63, s. 65 i 136. Obliczenia własne.

Jest to proces w pewnym stopniu zrozumiały, ponieważ gospodarstwa małe i średnie umożliwiają — jak dotąd — uzyskanie dochodów rolniczych pozwalających na zaspokojenie wzrastającego przeciętnego funduszu konsumpcji, ale nie gwarantują w pełni możliwości wygospodarowania funduszu akumulacji. Z drugiej zaś strony gospodarstwa te najczęściej wykazują rezerwy siły roboczej i pociągowej co umożliwia im zdobywanie dodatkowych dochodów poza warszatem rolnym w sposób sezonowy lub stały.

3. Inwestycje w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej

Wśród pozycji związanych z podziałem dochodów ludności chłopskiej bardzo istotną rolę spełniają wydatki na inwestycje w środki trwałe, a wśród nich na inwestycje produkcyjne, które bezpośrednio wpływają na zmiany wielkości produkcji rolnej. Do inwestycji produkcyjnych w gospodarstwach chłopskich zaliczamy wydatki na zakup maszyn rolniczych, kupno materiałów budowlanych i robocizny fachowej, wydatki na budownictwo gospodarcze, opłaty melioracyjne, część opłat elektryfikacyjnych i kupno ziemi od państwa. Inwestycje zaś nieprodukcyjne w gospodarstwach chłopskich obejmują zakupy materiałów budowlanych i robocizny fachowej związanych z budownictwem mieszkaniowym oraz część opłat elektryfikacyjnych. Obliczenie oddzielne poszczególnych rodzajów inwestycji czy choćby inwestycji produkcyjnych i nieprodukcyjnych jest bardzo trudne. Dlatego też ograniczymy analizę jedynie do przedstawienia ogólnej wysokości inwestycji z podziałem na inwestycje w zakresie budynków i melioracji oraz maszyn i narzędzi. Trzeba w tym miejscu jednak podkreślić, że faktyczne realne inwestycje są większe od wykazywanych w pracy, ponieważ dane przedstawiają jedynie wysokość dochodów pieniężnych przeznaczonych przez chłopów na te cele. Wyniki prezentowane w pracy natomiast nie ujmują wartości własnej pracy świadczonej przez chłopów przy realizacji tych inwestycji. Z tego względu obliczenie pełnego zakresu wysokości inwestycji powinno obejmować zarówno wydatki pieniężne na ten cel, jak również wartość własnej pracy chłopów. Brak jednak wyceny tego drugiego składnika pozwala jedynie na analizę inwestycji tylko z punktu widzenia wydatków pieniężnych przeznaczonych przez chłopów na środki trwałe.

Warto w tym miejscu jednak zaznaczyć, że w zakresie obliczeń wydatków pieniężnych na inwestycje w gospodarce chłopskiej w skali kraju istnieje duża

różnica między wynikami uzyskanymi przez GUS i IER. Według szacunku IER wydatki pieniężne na inwestycje w skali kraju były w pierwszych dwóch latach badanych średnio trzykrotnie wyższe, a w następnych około dwukrotnie wyższe od danych GUS. Różnice w pewnym stopniu wynikają z różnych metod obliczania, a głównie z tego, że GUS pewną część wydatków przeznaczonych na naprawy i konserwacje środków trwałych oraz kupno sprzętu rolniczego nie zalicza do inwestycji, a do bezpośrednich nakładów pieniężnych na produkcję. Tymczasem IER te nakłady zalicza jako nakłady inwestycyjne. Drugą przyczyną różnic jest niedoszacowanie przez GUS znacznych wydatków pieniężnych na inwestycje, czynionych na rynku prywatnym, szczególnie w zakresie zakupów wozów ogumionych, drewna i desek, a także cegieł, pustaków, dachówek, okien, wapna, piecy itp.³¹. Z tych względów obliczenia IER wydają się bardziej prawdopodobne oraz pełniejsze i słuszniejsze.

Rozpatrując wysokość inwestycji w cenach bieżących w gospodarstwach chłopskich prowadzących rachunkowość rolną na Ziemi Lubuskiej w badanym okresie (tabela 15) należy stwierdzić, że nastąpił tylko nieznaczny wzrost z 2.800 zł do 3.200 zł na 1 gospodarstwo, to jest wzrost zaledwie o 15%. Najwyższy wzrost inwestycji w Zielonogórskim był w 1957/58 r. W pozostałych latach inwestycje zostały z nieznacznym tylko odchyleniem utrzymane na poziomie 1955/56 r.

TABELA 15

WYDATKI PIENIĘŻNE NA INWESTYCJE NA 1 GOSPODARSTWO CHŁOPIKIE W LATACH 1955/56 — 1962/63 (w tys. zł)

Wyszczególnienie	Lata gospodarcze							
	1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
Polska	2,6	4,2	5,2	5,5	5,2	4,9	5,2	5,0
Ziemia Lubuska	2,8	2,9	4,3	2,5	3,6	3,1	3,7	3,2
Dynamika wydatków pieniężnych na inwestycje w cenach bieżących								
Polska	100,0	161,5	200,0	211,5	200,0	188,5	200,0	192,3
Ziemia Lubuska	100,0	103,6	153,6	89,3	110,7	110,7	132,1	114,3
Odsetek wydatków na inwestycje w dochodzie osobistym								
Polska	10,1	15,7	16,9	17,9	15,8	14,0	13,6	14,0
Ziemia Lubuska	8,2	8,7	13,4	6,8	8,1	6,5	8,1	7,4

Opracowano na podstawie wyników rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata. Obliczenia własne.

Biorąc pod uwagę inwestycje zrealizowane bez zamierzonych (przyrost bowiem rezerw pieniężnych można w dużym stopniu traktować jako potencjalną energię inwestycyjną) w badanym okresie trzeba stwierdzić, że istniała nieustanna tendencja stagnacyjna pod tym względem. Porównując zmiany jakie zaszły w inwestycjach w Zielonogórskim z dynamiką wzrostu inwestycji

31. Szczegółowe rozważania dotyczące tych różnic przeprowadza E. GORZELAK w pracy, *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, Warszawa 1963, szczególnie ss. 183–188.

w skali ogólnopolskiej stwierdzić trzeba, że są one diametralnie różne. Inwestycje bowiem w skali kraju w okresie badanym podwoiły się, a na Ziemi Lubuskiej osiągnęły jedynie wzrost o 14%. Zjawisko to w pewnej mierze wynikało z tego, że na Ziemi Lubuskiej potrzeby inwestycyjne, szczególnie w zakresie budynków mieszkalnych i gospodarczych, były — jak dotąd — nieco mniejsze z uwagi na niepełne wykorzystanie tam istniejących budynków i pomieszczeń. Stąd w pierwszym rządzie wykorzystywano te istniejące rezerwy, które umożliwiały wzrost pogłowia bez większych inwestycji gospodarczych. W latach następnych jednak przy ewentualnym dalszym wzroście pogłowia zwierząt inwestycje, szczególnie w zakresie pomieszczeń gospodarczych, staną się obiektywną koniecznością w wielu gospodarstwach chłopskich na tym terenie. Stąd też niewykluczone jest, że znaczna część zapasów gotówki może przekształcić się w większe niż dotąd inwestycje.

Z dotychczasowego rozdysponowania wydatków pieniężnych na inwestycje na Ziemi Lubuskiej wynika, że wydatki na budynki i melioracje nie wykazywały większych zmian, a nawet pewien regres w stosunku do 1957/58 r. Wydatki zaś na maszyny i narzędzia, jak wynika z tabeli 16 stanowią prawie zawsze 70% wszystkich inwestycji.

Wydatki na budynki i melioracje oraz maszyny i narzędzia, stanowiły 100% wszystkich wydatków inwestycyjnych w latach: 1956/57, 1957/58 i 1958/59. Oznacza to, że na pozostałe cele inwestycyjne wydatkowano tylko

TABELA 16

WYDATKI PIENIĘŻNE NA INWESTYCJE NA 1 GOSPODARSTWO
NA ZIEMI LUBUSKIEJ (w tys. zł)

Lata	Wydatki na inwestycje ogółem	W t y m	
		budynki i melioracje	maszyny i narzędzia
1955/56	2,8	0,5	1,5
1956/57	2,9	0,4	2,5
1957/58	4,3	1,6	2,7
1958/59	2,5	0,2	2,3
1959/60	3,6	0,5	2,6
1960/61	3,1	0,6	2,3
1961/62	3,7	0,8	2,8
1962/63	3,2	0,8	2,3
Udział w %			
1955/56	100	17,9	53,6
1956/57	100	13,8	86,2
1957/58	100	37,2	62,8
1958/59	100	8,0	92,0
1959/60	100	13,9	72,2
1960/61	100	19,4	74,2
1961/62	100	14,3	75,7
1962/63	100	25,0	71,9

ZRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata: 1955/56, s. 41; 1956/57, s. 52; 1957/58, s. 51; 1958/59, s. 73; 1959/60, s. 79; 1960/61, s. 79; 1961/62, s. 84; 1962/63, s. 86. Obliczenia własne.

pewne kwoty w latach: 1955/56, 1959/60, 1960/61, 1961/62 i 1962/63. W 1955/56 r. wydatkowano z ogólnej sumy inwestycji na cele inwestycyjne poza wykazanymi w tabeli 16 — około 28%, a w pozostałych wymienionych latach od 4—15%. Oznacza to, że inwestycje w budynki oraz maszyny i narzędzia stanowiły determinujący odsetek wszystkich inwestycji, często nawet 100%. Wśród tych inwestycji największy udział posiadały wydatki na maszyny i duże narzędzia, następnie na wozy, części wymienne, drewno i deski, robociznę fachowców, różne materiały budowlane niezbędne do kapitalnych remontów itp.

Oceniając ogólnie należy stwierdzić, że wielkość indywidualnych inwestycji jest niska i zawsze mniejsza od wysokości dochodów uzyskiwanych przez chłopów poza gospodarstwem rolnym.

V. Konsumpcja naturalna i towarowa a dynamika dochodów chłopskich na Ziemi Lubuskiej

1. Ogólne tendencje rozwojowe konsumpcji

W ślad za wzrastającymi z roku na rok dochodami osobistymi ludności chłopskiej w Zielonogórskim wzrastała także wartość konsumpcji osobistej na 1 członka rodziny. Ogólna wartość spożycia wzrosła na przestrzeni badanego okresu z 5.800 zł do ponad 8.800 zł na osobę, to znaczy o ponad 3.000 zł rocznie na osobę, w tym wartość spożywanej żywności wzrosła o 1.400 zł. W poszczególnych latach jednak ten przyrost wartości spożycia był nieproporcjonalny³². W latach 1957/58 — 1958/59 konsumpcja żywności wyprzedzała tempo przyrostu ogólnego funduszu spożycia. Dopiero od 1959/60 r. proporcje te zostają odwrócone i wyraźnie większe powstaje tempo wzrostu globalnego funduszu spożycia. W rezultacie tego spada procentowy udział żywności w ogólnym funduszu spożycia z 57,3% w 1955/56 r. do 51,6% w 1960/61 r. Ta tendencja zostaje znów przerwana w ostatnich latach badanych, co bezpośrednio wiąże się ze spadkiem dochodów. W ostatnim roku badanym udział żywności wzrasta znów do 54% wartości całego funduszu konsumpcji³³. Oznacza to, że chociaż nie systematycznie, ale w zasadzie z pewnymi odchyleniami występowała tendencja spadku procentowego udziału wydatków na żywność, a w konsekwencji wzrastał udział wydatków na dobra pozażywnościowe, takie jak bielizna, meble i sprzęty domowe, higiena i zdrowie, kultura i oświata oraz środki lokomocji.

Charakterystyczną cechą zmian w zakresie konsumpcji był prawie w całym okresie spadek spożycia naturalnego, w miarę wzrostu dochodów osobistych. I tak na przykład udział spożycia naturalnego w całości funduszu konsumpcji do 1960/61 r. wprawdzie powoli, ale ciągle spadał z 48,4% w 1955/56 r. do 39,2% w 1960/61 r. W ostatnich jednak latach na skutek spadku dochodów osobistych nieco się powiększył (w 1962/63 r. wzrósł do 40,5%). Można jednak powiedzieć, że istnieje trwała tendencja, poza pewnymi krótkookresowymi wahaniem, do denaturalizacji spożycia, to jest przechodzenia

32. Patrz J. PIASNY, *Wydatki pieniężne i konsumpcja w gospodarstwach chłopskich w województwie zielonogórskim*, Zeszyty Naukowe Instytutu Gospodarki Regionalnej przy WSiP w Poznaniu, zeszyt 16, Poznań 1964, s. 97—139.

33. Por. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1962/63*, s. 78.

w coraz większym stopniu, w miarę wzrostu dochodów, ze spożycia naturalnego na towarowe. Tendencja ta występuje zarówno w Zielonogórskim, jak i w innych rejonach kraju, z tą tylko różnicą, że na Ziemi Lubuskiej jest ona wyraźniejsza, ponieważ procesy te zachodzą szybciej³⁴.

W wyniku procesów denaturalizacji wzrastało szczególnie dokupno żywności. Na przestrzeni badanych lat osiągnęło ono w Zielonogórskim wzrost w liczbach bezwzględnych 680 zł rocznie na osobę (w 1955/56 r. — 517 zł a w 1962/63 r. — 1194 zł rocznie na osobę). W konsekwencji stale wzrastał udział dokupionych artykułów żywnościowych w globalnym funduszu spożycia (z 8,9% w 1955/56 do 13,5% w 1962/63 r.). Szczególnie duży udział w tym wzroście miało dokupno chleba i bułek, mięsa i tłuszczów oraz cukru, mąki, kasz różnego rodzaju i ryżu. Zjawisko denaturalizacji ocenić należy pozytywnie, ponieważ uwalnia ono rolników od szeregu czynności wykonywanych niefachowo i często nieracjonalnie i pozwala skupić się na produkcji rolnej. Proces ten jednak często nie mógł się w pełni rozwinąć, ponieważ zaopatrzenie wiejskiego handlu detalicznego nie zawsze było dostateczne.

Rozpatrując poszczególne elementy globalnego funduszu spożycia należy podkreślić, że największą dynamikę wzrostu w badanym okresie wykazywały wydatki na kulturę i oświatę, leczenie, meble i sprzęty domowe, bieliznę oraz motocykle i rowery. Oznacza to, że w miarę wzrostu dochodów ludności chłopskiej następował szczególnie wyraźnie w tym rejonie przyrost konsumpcji artykułów nieżywnościowych i usług związanych z podnoszeniem ogólnych warunków bytowania. Wzrost dochodów zatem w części był przeznaczony na przyrost akumulacji, a w części na przyrost żywności i w największym stopniu na zakup artykułów nieżywnościowych i usług.

Podobne tendencje rozwojowe struktury konsumpcji jak na Ziemi Lubuskiej, ale różne pod względem tempa zmian, obserwuje się także w skali całej Polski. Świadczą o tym wyniki badań przedstawione w pracach A. Wosia³⁵, H. Chojnackiej³⁶ i M. Czerniewskiej³⁷ w zakresie współczynników elastyczności spożycia. W całej Polsce, podobnie jak w Zielonogórskim, elastyczność dochodowa konsumpcji żywności z samozaopatrzenia jest niższa niż żywność ogółem, w miarę zaś podnoszenia się poziomu życiowego wykazuje tendencję spadkową. Najwyższą zaś elastycznością względem ogólnego funduszu spożycia odznaczają się wydatki na: kulturę i oświatę, higienę i zdrowie, bieliznę, motocykle, artykuły spożywcze dokupione, sprzęt domowy itp. W miarę wzrostu poziomu życiowego ludności chłopskiej zarówno na Ziemi Lubuskiej, jak i w całej Polsce, chłopci w znacznie silniejszym stopniu reagują ostatnio na zwiększenie spożycia niektórych artykułów przemysłowych niż żywnościowych.

2. Zmiany w spożyciu żywności

Jeśli idzie o spożycie żywności to w miarę wzrostu dochodów osobistych ludności chłopskiej w Zielonogórskim występowała wyraźna tendencja do poprawiania się odżywiania w sensie ilościowym. Tendencja ta wyraża się we wzroście spożycia niektórych artykułów o droższej kalorii, takich jak: sło-

34. Por. J. PIASNY, cyt. wyd., s. 111 i n.

35. Por. A. WOS, *Elastyczność spożycia żywności na wsi*, PWE Warszawa 1961, s. 47 i n.

36. Por. H. CHOJNACKA, *Spożycie żywności w rodzinach rolniczych*, PWN Warszawa 1963, szczególnie ss. 113—130 i 161—179.

37. Por. M. CZERNIEWSKA, *Budżety domowe rodzin chłopskich*, PWE Warszawa 1963, szczególnie ss. 134—159.

na, smalec, jaja, tłuszcze roślinne oraz owoce i jagody, a nieznacznym spadku spożycia artykułów o kalorii tańszej — przetworów zbożowych i różnego rodzaju kasz. Informuje o tym tabela 17.

Porównując poziom i strukturę spożycia żywności w gospodarstwach chłopskich w Zielonogórskim z wynikami uzyskanymi dla całej ludności chłopskiej w Polsce, są one w każdym przypadku lepsze na korzyść Zielonogórskiego. Największe odchylenie od średniej ogólnopolskiej in plus dla Zielonogórskiego wykazują: spożycie mięsa, słoniny, smalcu, tłuszczów roślinnych, jaj, sera, warzyw, chleba dokupionego, ziemniaków, miodu oraz ryb. Natomiast spożycie mąki pszennej i żytniej, kasz, owoców i jagód oraz mleka pełnego jest mniejsze w Zielonogórskim niż średnio w Polsce. Konsumpcja pozostałych artykułów na wsi zielonogórskiej jest zbliżona swoim poziomem do wielkości spożycia, obliczonej dla całej ludności chłopskiej w kraju. Na podstawie powyższych obserwacji można powiedzieć, że chłopci w Zielonogórskim odżywiają się lepiej w sensie ilościowym i jakościowym niż przeciętnie cała ludność chłopska w Polsce.

Trzeba jednak podkreślić, że ludność chłopska w Zielonogórskim ma swój specyficzny profil konsumpcji żywności, charakteryzujący się dużym spożyciem artykułów o drogiej i średnio drogiej kalorii³⁸. W zakresie artykułów o drogiej kalorii, a jednocześnie bogatych w witaminy i sole mineralne, Zielonogórskie przewyższa wyraźnie większość innych rejonów Polski i tylko minimalnie ustępuje takim okręgom rolniczym, jak: poznańsko-bydgoski i wro-

TABELA 17

SPOŻYCIE ARTYKUŁÓW ŻYWNOŚCIOWYCH NA CZŁONKA RODZINY CHŁOPSKIEJ W OKRĘGU ZACHODNIM GRANICZNYM

Lp.	Wyszczególnienie	Jedn. miary	W l a t a c h							
			1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
1. Przetwory zbożowe										
	razem ¹		147,0	137,0	146,0	138,0	133,0	136,0	140,0	130,0
2.	Mąka pszenna	kg	48,0	46,0	53,0	52,0	40,0	43,0	44,0	40,0
3.	Mąka żytnia	„	72,0	64,0	60,0	53,0	50,0	53,0	48,0	38,0
4.	Kasze różne	„	4,1	5,2	6,3	6,0	3,9	3,5	3,6	3,6
5.	Chleb dokupiony	„	31,1	29,6	36,0	32,0	50,0	48,0	58,3	65,1
6.	Bułki dokupione	„	1,7	2,0	4,3	5,2	3,7	3,5	3,5	3,7
7.	Strączkowe	„	1,5	1,3	1,0	1,5	0,7	1,8	1,8	1,1
8.	Ziemniaki	„	232,0	198,0	234,0	223,0	242,0	260,0	294,0	280,0
9.	Warzywa	„	71,0	77,0	70,0	68,0	78,0	102,0	101,0	86,0
10. Owoce i jagody										
	razem		18,0	25,0	18,0	40,0	23,0	53,0	47,0	57,0
11.	Cukier	„	16,0	16,0	17,0	16,0	16,0	19,1	18,7	17,7
12.	Miód	„	0,6	0,2	0,4	0,8	1,0	0,8	0,8	0,4
13.	Mleko pełne	litr	199,0	221,0	276,0	255,0	228,0	197,0	197,0	204,0
14.	Mleko chude	„	—	16,0	7,0	5,0	15,0	15,0	—	—

(c. d. tabeli 17)

Lp.	Wyszczególnienie	Jedn. miary	W latach							
			1955/56	1956/57	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61	1961/62	1962/63
15.	Masło	kg	8,0	6,0	5,5	5,0	5,3	5,5	6,4	8,7
16.	Smietana	litr	14,8	12,6	9,2	15,0	15,1	11,4	10,6	14,9
17.	Ser biały, twaróg	kg	9,2	5,6	5,7	6,0	4,3	6,7	6,1	7,2
18.	Jaja	szt.	195,0	217,0	240,0	225,0	210,0	242,0	209,0	251,0
19.	Mięso różne	kg	37,0	37,0	44,0	39,0	35,0	37,6	36,3	33,2
20.	Słonina									
	i smalec	„	13,0	12,0	16,0	13,0	13,0	14,2	14,2	13,0
21.	Olej									
	i margaryna	„	0,8	0,7	0,8	1,1	1,5	1,9	2,1	2,4
22.	Ryż	„	—	—	—	—	2,1	2,6	2,6	2,2
23.	Ryby	„	—	—	—	—	1,7	2,4	2,4	2,3

1 Mąka, kasze oraz chleb i bułki dokupione, przeliczone na mąkę po uwzględnieniu 30% przy-
pieku.

ZRÓDŁA: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata: 1955/56, ss. 36—37;
1956/57, ss. 47—48; 1957/58, ss. 46—47; 1958/59, ss. 68—69; 1959/60, ss. 74—75; 1960/61,
ss. 72—73; 1961/62, s. 78; 1962/63, s. 80.

śląsko-opolski. Taki profil konsumpcji wynika z wielu powodów, wśród których do najważniejszych zaliczyć należy: wielkość uzyskiwanych dochodów ludności chłopskiej, tradycje i przyzwyczajenia żywieniowe oraz czynniki produkcyjno-ekonomiczne tego rejonu. Te ostatnie powodują, że chłopci w Zielonogórskim w interesującym nas okresie szczególnie dążyli do osiągnięcia wysokiego poziomu konsumpcji żywności. Dopiero też od 1958/59 r. obserwujemy, że kwoty przeznaczone na zwiększenie globalnego funduszu konsumpcji osobistej zaczynają być wydawane w większym stopniu na niektóre artykuły przemysłowe i inne cele bytowe niż na żywność.

Oceniając ogólnie konsumpcję ludności chłopskiej w województwie zielonogórskim można powiedzieć, że postęp jakościowy wyraźnie wyprzedził postęp ilościowy, z pewnością w poprzednich okresach czasu dominował postęp ilościowy, natomiast po osiągnięciu wysokiego poziomu odżywiania się chłopci tego rejonu coraz wyraźniej zaczynają dbać o swoje potrzeby wyższego rzędu. Dlatego wolno sądzić, że dalszemu wzrostowi dochodów ludności chłopskiej w Zielonogórskim towarzyszyć będzie nadal tendencja do jakościowej poprawy diety żywnościowej oraz całej struktury konsumpcji. Oznacza to w konsekwencji konieczność liczenia się z faktem, że przewidywane przyrosty produkcji hodowlanej, będą w określonej części wchłaniane przez samą ludność chłopską.

3. Porównanie konsumpcji na wsi w Zielonogórskim z wynikami badań budżetów rodzinnych

Porównania tego dokonamy na podstawie porównywalnych wyników rozdysonowania dochodów na wsi zielonogórskiej z krajowymi wynikami budżetów rodzinnych pracowników zatrudnionych poza rolnictwem. Już na wstępie można ogólnie stwierdzić, że w okresie badanym nastąpiło zmniejszenie różnicy między funduszem spożycia ludności rolniczej i nierolniczej.

Dla uproszczenia będziemy dalej traktować wyniki rachunkowości rolnej jako odnoszące się do wsi, a dane z budżetów rodzinnych jako wyniki reprezentacyjne dla miasta. Porównania te ograniczymy również tylko do globalnego funduszu konsumpcji i wybranych, najbardziej charakterystycznych grup artykułów. Z uwagi na to, że badania budżetów rodzinnych zostały wznowione dopiero w 1957 r., porównania nasze odniesiemy tylko do lat 1958 i 1963.

Porównując globalną wartość konsumpcji na wsi i w mieście na 1 osobę trzeba stwierdzić, że zawsze jest ona wyższa w mieście. W badanym okresie nastąpiło jedynie zmniejszenie różnicy w tym zakresie. Tak np. przeciętna wartość konsumpcji na osobę według budżetów rodzinnych wynosiła w 1958 r. w Polsce 8.612 zł, a według rachunkowości rolnej w Zielonogórskim 6.694 zł, to znaczy, że na wsi była ona mniejsza o około 24%. Natomiast w 1963 r. przeciętna wartość konsumpcji na 1 osobę w mieście osiągnęła poziom 11.220 zł, a na wsi zielonogórskiej prawie 8.900 zł co oznacza, że konsumpcja na wsi była mniejsza już tylko o 19%³⁹.

Porównując ze sobą poszczególne elementy funduszu spożycia na wsi i w mieście warto podkreślić, że najbardziej zbliżone do siebie były wartości spożycia żywności, przy czym na wsi wartość spożycia żywności wynosiła 3.931 zł na osobę, a w mieście 4.636 zł na osobę. Oznacza to, że spożycie żywności na wsi było w 1958 r. mniejsze o 15%, w 1963 r. już tylko niższe o 10% od poziomu osiągniętego w mieście.

Również na skutek dużej dynamiki wzrostu wydatków na wsi na odzież i obuwiu nastąpiło także zbliżenie do miasta. Wydatki na odzież w mieście wynosiły w 1958 r. — 1.346 zł, a na wsi — 1.035 zł na 1 osobę, natomiast w 1963 r. wydatki te w mieście wzrosły tylko nieznacznie do 1.398 zł, a na wsi wydatki te wzrosły do 1.210 zł. Oznacza to, że w 1958 r. wydatki na odzież na wsi zielonogórskiej były mniejsze o 30%, a w 1963 r. już tylko o 14% od wydatków na ten cel w mieście.

Niezbyt duże różnice występują również w zakresie wydatków na obuwiu. W mieście wydawano na obuwiu w 1958 r. — 448 zł, a w 1963 r. — tylko 419 zł na 1 osobę, na wsi zaś w 1958 r. wydawano na ten cel 404 zł, a w 1963 r. — 341 zł na 1 osobę, co oznacza, że wydatki na wsi są średnio biorąc o około 20% mniejsze niż w mieście.

Znacznie większe różnice występują między wsią a miastem w zakresie wydatków na higienę i zdrowie oraz kulturę i oświatę. Tak np. wydatki na higienę i zdrowie w mieście w 1958 r. wynosiły 315 zł, a w 1963 r. wzrosły do 644 zł na osobę. Natomiast na wsi zielonogórskiej w 1958 r. wynosiły one 215 zł, a w 1963 r. spadły nieznacznie do 213 zł na 1 osobę. Oznacza to, że różnice w tym zakresie poważnie się pogłębiły. Ta grupa wydatków na wsi stanowiła w 1958 r. około 70% poziomu wydatków w mieście, a w 1963 r. spadła do 35% poziomu osiągniętego w mieście w tymże roku. Stabilizacja wydatków na ten cel na wsi przy dużej dynamice wzrostu w mieście jest podstawową przyczyną pogłębienia się różnic pod tym względem.

Podobnie niekorzystnie kształtowały się wydatki na kulturę i oświatę. W mieście wynosiły one w 1958 r. 435 zł, a w 1963 r. — 871 zł na 1 osobę, na wsi zielonogórskiej natomiast wydatki na ten cel w analogicznych latach wynosiły: 94 zł i 230 zł. Oznacza to, że w 1958 r. wydatki na kulturę i oświatę na wsi

39. Wszystkie dane dotyczące wyników badań budżetów rodzinnych zaczerpnięto z *Roczników Statystycznych* GUS 1959 r., s. 355—356 oraz 1963 r., s. 477—478.

stanowiły 22%, a w 1963 r., mimo dużego tempa wzrostu na wsi, zaledwie 27% poziomu osiąganego w mieście. Różnice pod tym względem są szczególnie duże i świadczą o dużym zaniedbaniu ludności chłopskiej pod względem higieny osobistej, opieki zdrowotnej, kultury i oświaty.

Należy jednakże sądzić, że ludność rolnicza, po wyrównaniu prawie konsumpcji w zakresie żywności i zbliżeniu zakupów odzieży, będzie w przyszłości szczególnie silnie preferować te zakupy, względem których wyraźnie odstaje ciągle od poziomu miejskiego.

VI. Wnioski końcowe

Dochody ludności chłopskiej dają się obliczyć dwoma metodami: od strony tworzenia i od strony podziału. Dla pojedynczych gospodarstw rolnych, prowadzących rachunkowość rolną, wygodniejsze jest użycie metody od strony tworzenia dochodów. Trzeba jednak pamiętać, że wyniki uzyskane tą metodą odnoszą się do gospodarstw zamożniejszych. W związku z tym, chcąc uzyskać obraz dochodów na poziomie przeciętnego gospodarstwa na Ziemi Lubuskiej, należy przeprowadzić pewne korekty uzyskanych wyników. Na przykład chcąc określić dochody na poziomie przeciętnym, należałoby, biorąc za podstawę dane rachunkowości rolnej, nieco je obniżyć. Wynika to głównie z faktu, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość na Ziemi Lubuskiej miały przeciętnie o ponad 10% wyższą produkcję globalną na 1 ha użytków rolnych niż wynosił szacunek tej produkcji w odniesieniu do całej zbiorowości gospodarstw chłopskich w tym rejonie.

Na podstawie wyników badań zaprezentowanych w pracy, trzeba stwierdzić, że ostateczne dochody gospodarstw chłopskich kształtowały się głównie pod wpływem trzech podstawowych czynników: produkcji czystej, świadczeń na rzecz państwa i dochodów spoza gospodarstwa. Produkcja czysta w badanym okresie wprawdzie wolno, ale z wyjątkiem lat 1956/57 — 1957/58, nieustannie wzrastała, przyczyniając się w ten sposób do możliwości wzrostu dochodu osobistego gospodarstw. Świadczenia zaś na rzecz państwa ulegały w okresie 1956/57 — 1962/63 zmniejszeniu. Szczególnie zmalały obciążenia z tytułu obowiązkowych dostaw, jeżeli przyjąć wysokość tych obciążeń w 1955/56 r. za 100, to w 1962/63 r. spadły one do 42. W rezultacie wzrostu produkcji czystej z jednej strony a spadku obciążeń na rzecz państwa z drugiej strony, dochód rolniczy w całym okresie na Ziemi Lubuskiej w cenach bieżących, za wyjątkiem lat 1956/57 — 1957/58, wykazywał wzrost od 10—35%. Największy wzrost obserwujemy w 1960/61 r., w liczbach bezwzględnych wyniósł on 10,5 tys. na 1 gospodarstwo w stosunku do roku wyjściowego, to jest 1955/56 r. W latach następnych jednak dochody rolnicze na 1 gospodarstwo wykazują pewien spadek, a mianowicie spadają do 37 tys. w 1961/62 r. i do 34,6 tys. w ostatnim badanym roku. Realny spadek dochodu rolniczego w tych latach był mniejszy, ponieważ dochód ten był osiągany mniejszą ilością członków rodziny (patrz tabela 1).

Uwzględniając zmiany cen jakie zachodziły w międzyczasie i odnosząc je do poszczególnych elementów wytwarzanego dochodu rolniczego można stwierdzić, że większych zmian realnych w dochodach rolniczych badanego rejonu nie zaobserwowaliśmy. Realny wzrost poszczególnych elementów tworzących dochód rolniczy był niewielki. Stąd też realny wzrost dochodu rolniczego miał

miejsce jedynie w latach 1960/61 i 1961/62. Najwyższy realny wzrost dochodu rolniczego na 1 gospodarstwo rolne miał miejsce w 1960/61 r. i wyniósł on realnie 17% w stosunku do 1955/56 r.

Dalszym czynnikiem oddziaływującym bardzo silnie na ostateczne dochody ludności chłopskiej były dochody uzyskiwane z pracy poza gospodarstwem rolnym. Trzeba tutaj szczególnie podkreślić, że dochody uzyskiwane poza gospodarstwem wykazały największą dynamikę wzrostu. W liczbach absolutnych wzrosły one z 4.300 zł do 8.600 zł na 1 gospodarstwo rolne, to znaczy, że wzrosły o 100%.

Wszystkie zatem czynniki, które wpływają na ostateczną wielkość dochodów gospodarstw chłopskich, oddziaływały w różnym stopniu w badanym okresie na wzrost dochodów osobistych gospodarstw chłopskich. W ostatecznym rachunku wzrosły one w cenach bieżących z 34,3 tys. zł w 1955/56 r. do 47,8 tys. zł w 1960/61 r. na 1 gospodarstwo rolne, to znaczy prawie o 40%. Zaznaczyć należy, że wzrost ten nie był ciągły, największy miał miejsce w 1960/61 r. W ostatnich dwóch latach badanych wystąpiło obniżenie się dochodu rolniczego na 1 gospodarstwo chłopskie w stosunku do poziomu z 1960/61 r.

Dochód osobisty w przeliczeniu na 1 członka rodziny chłopskiej kształtował się przeciętnie biorąc na Ziemi Lubuskiej w krańcowych latach okresu badanego w wysokości 6.470 zł i 9.200 zł, to znaczy był on zawsze większy od średniego dochodu obliczonego na podstawie całej zbiorowości badanych gospodarstw w skali kraju, który wynosił w 1955/56 r. — 5.800 zł, a w 1962/63 r. — 8.600 zł na 1 osobę. Wynika z tego, że gospodarstwa w Zielonogórskim posiadają dochody większe od średnich w ujęciu ogólnopolskim, a niższe od dochodów przypadających na 1 gospodarstwo w takich okręgach jak: poznańsko-bydgoski i wrocławsko-opolski.

Dochody gospodarstw rolnych dzielone są zwykle na fundusz konsumpcji i fundusz akumulacji, a nieraz jeszcze na wiana i dary. Rozdział dochodów na te cele jest wynikiem działania szeregu różnych czynników. W różnych okresach rozmaite czynniki miały znaczenie decydujące o podziale dochodów, raz o podziale decydowały potrzeby konsumpcyjne, w innych zaś potrzeby inwestycyjne. Do 1955/56 r. czynnikiem wiodącym w podziale dochodów w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej, podobnie jak zresztą w pozostałych rejonach kraju, były potrzeby konsumpcyjne a nie inwestycyjne. Wynikało to z niskiego poziomu dochodów, jak i ogólnej polityki państwa względem wsi. Z tych względów akumulacja w gospodarstwach chłopskich przed 1955 r. była minimalna, a nawet w niektórych latach w ogóle nie występowała. Z wyników badań wynikało, że w okresie wzmożonego uspołdzielczania wsi (1952—1954) akumulacja była ujemna, to znaczy następowała dekapitalizacja majątku trwałego. Poprawa tego stanu nastąpiła w latach 1954/55 — 1955/56, a wyraźny wzrost akumulacji wystąpił w latach 1958/59 — 1960/61. Najwyższe tempo wzrostu funduszu akumulacji na Ziemi Lubuskiej wystąpiło jednak w 1960/61 r. Warto w tym miejscu podkreślić, że akumulacja w 1960/61 r. osiągnęła w Zielonogórskim 6.900 zł na 1 gospodarstwo rolne. Tym poziomem akumulacji Ziemia Lubuska ustępowała jedynie akumulacji występującej w rejonie poznańsko-bydgoskim (11.400 zł) i przewyższała wszystkie inne rejony rolnicze w kraju. Niestety ta tendencja nie została utrzymana, w następnych latach akumulacja spadła prawie do poziomu równego wynikom ogólnopolskim. Trzeba jednak zaznaczyć, że gospodarstwa w Zielonogórskim, mimo wahań w zakresie akumulacji, zawsze miały akumulację wyższą niż gospodarstwa w okręgu pół-

nocnym zachodnim, obejmującym obszary województwa: szczecińskiego, koszalińskiego i gdańskiego.

Wyższy poziom akumulacji na Ziemi Lubuskiej jest jak najbardziej godny podkreślenia, trzeba jednak koniecznie wpływać na dalszy rozwój akumulacji, by w ten sposób gwarantować wzrost inwestycji, a co za tym idzie możliwość dalszej intensyfikacji produkcji rolnej w Zielonogórskim.

Porównując wysokość akumulacji w poszczególnych latach z dochodami uzyskiwanymi poza gospodarstwem trzeba stwierdzić, że w Zielonogórskim akumulacja we wszystkich latach pochodziła w 100% z dochodów spoza gospodarstwa. W skali kraju dochody spoza gospodarstwa są również najczęściej wyższe od akumulacji, co oznacza, że dochody rolnicze — jak dotąd — nie zabezpieczają w pełni procesu reprodukcji rozszerzonej w gospodarstwach chłopskich. Wynika również z tego, że przyrosty dochodów rolniczych w rozpatrywanym okresie były głównie kierowane na poprawę poziomu i struktury konsumpcji, co potwierdzają wyniki badań, np. wartość spożycia na 1 członka rodziny w Zielonogórskim wzrosła z 4.694 zł w 1955/56 r. do 8.900 zł w 1962/63 r. to jest ponad 90%.

W konsekwencji w okresie badanym nastąpiła istotna poprawa odżywiania się ludności i to w sensie ilościowym, jak i jakościowym. Zaznacza się wyraźna dbałość chłopów tego rejonu o zaspokajanie potrzeb coraz to wyższego rzędu. Wolno nawet sądzić, że dalszemu wzrostowi dochodów ludności chłopskiej na Ziemi Lubuskiej towarzyszyć będzie nadal tendencja do poprawy jakościowej diety żywnościowej oraz całej struktury konsumpcji. Oznacza to jednocześnie konieczność liczenia się z faktem, że przewidywane przyrosty produkcji hodowlanej będą wchłonięte w określonej części przez samą ludność chłopską. Oznacza to dalej, że przyrosty dochodów będą również nadal w dość znacznej części przeznaczane na fundusz konsumpcji.

Idzie jednak o to, aby chłopci Ziemi Lubuskiej w większym stopniu byli zainteresowani funduszem akumulacji. Dotychczasowa bowiem analiza akumulacji wykazała, że w rezultacie akumulacji na Ziemi Lubuskiej następował w badanym okresie przyrost inwentarza żywego i martwego na 1 gospodarstwo rolne. W ramach akumulacji jednak chłopci ciągle za mało przeznaczali środków na remonty i budowę nowych domów mieszkalnych i pomieszczeń gospodarczych oraz na uzupełnianie drzewostanu. Pod tym względem gospodarstwa na Ziemi Lubuskiej wykazywały ciągle reprodukcję zwięzoną. Natomiast w zakresie przyrostu stada oraz narzędzi, maszyn rolniczych badane gospodarstwa cechowały się znaczną reprodukcją rozszerzoną. Należałoby zadbać w przyszłości, aby przyrost gotówki jaki miał miejsce w interesującym nas okresie w większym stopniu trafiał na inwestycje, w tym szczególnie na kapitalne remonty budynków gospodarczych i mieszkalnych oraz na melioracje i uzupełnianie drzewostanu w sadach.

Dalszemu wzrostowi dochodów w gospodarstwach chłopskich na Ziemi Lubuskiej winna towarzyszyć stała tendencja zwiększania funduszu akumulacji pochodzącego zarówno z dochodów rolniczych, jak i dochodów uzyskiwanych poza gospodarstwem rolnym. Wzrost dochodów z obu źródeł winien zapewniać także powolne ale systematyczne poprawianie się stopy życiowej ludności chłopskiej na Ziemi Lubuskiej, nie dopuszczając jednak do takich sytuacji, w których tendencje konsumpcyjne zniwelowałyby rozwój funduszu akumulacji, a w tym inwestycji produkcyjnych, umożliwiających w sposób trwały podnoszenie zarówno produkcji jak i dochodów na coraz wyższy poziom.

Określenie jednak zdolności do rozszerzonej reprodukcji i akumulacji w indywidualnej gospodarce chłopskiej nie jest łatwe. Podział dochodów na spożycie i akumulację zależy od: rozmiaru świadczeń, polityki kredytowej państwa, polityki cen i możliwości zaopatrzenia rolnictwa w środki produkcji pochodzenia przemysłowego. Czynnikiem rzutującym na procesy rozszerzenia produkcji i akumulacji będzie również sposób realizacji socjalistycznej przebudowy rolnictwa.

Dobrze się stało, że państwo biorąc pod uwagę stosunkowo małe inwestycje czynione przez samych chłopów na Ziemi Lubuskiej postanowiło wzmocnić państwowe nakłady inwestycyjne bardzo wydatnie. Największą inwestycją z tego zakresu jest budowa wielkiego basenu retencyjnego w rejonie Kostrzyna i Słońska. Zmeliorowanie tego rejonu powinno przynieść znaczny wzrost plonów paszy zielonej z łąk i pastwisk, a to powinno przyczynić się do rozwoju hodowli i w konsekwencji do dalszego wzrostu dochodów ludności rolniczej tego rejonu.